

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

СОЛОМ'ЯНСЬКІ
КОТИКИ

Зелена книга

Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях

Київ — 2023

Зелена книга “Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях”

Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану освіти на тимчасово окупованих територіях / Роман Грищук, Марія Красненко, Ярослава Мозгова, Марія Куляша, Ірина Губеладзе, Вадим Васютинський, Владислав Штегельський, Артур Пройдаков, Радміла Сегол, Олександр Демарьов, Ксенія Семенова, Юрій Мироненко та команда благодійного фонду “Солом’янські котики” — Андрій Єрофєєв, Олександра Тарасенко, Дар’я Чудновська, Ігор Кравчишин. Київ, 2023. 84 с.

Зелена книга спрямована на зведення результатів впливу збройної агресії РФ проти України на стан освіти, а також труднощів відновлення системи освіти України на деокупованих територіях з метою напрацювання основ державної політики у цій сфері.

“Солом’янські котики” — благодійний фонд, який працює у таких напрямках: тактична медицина, гуманітарне розмінування та кризове реагування.

Фонд з’явився у перші дні повномасштабного вторгнення. Його команда навчає домедичної допомоги цивільних, привозить і передає автівки для ЗСУ, проводить тренінги з мінної безпеки, навчає тактичній медицині військових і передає їм аптечки й обладнання для переливання крові на догоспітальному рівні, облаштовує власні пункти незламності. Також команда фонду долучається до вдосконалення законодавства про гуманітарну допомогу і консультує волонтерські організації.

Детальніше про фонд: <https://linkpeak.io/l/kitty.soloma>

Цей аналітичний звіт підготовлено благодійним фондом “Солом’янські котики” за підтримки проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID “Зміцнення громадської довіри (UCBI)”. Проведення цього дослідження стало можливим завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Зміст продукції є винятковою відповідальністю БО БФ “Солом’янські котики” та не обов’язково відображає погляди USAID або уряду США.

Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цього звіту у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб без відповідного посилання на оригінальне джерело.

Зміст

Вступ	6
Огляд чинного нормативно-правового регулювання.....	8
Огляд напрацювань	11
Освітній процес на тимчасово окупованих територіях, який впроваджують окупаційні адміністрації	15
Відновлення освіти на деокупованих територіях.....	28
2.1. Мережа закладів освіти	29
2.2. Моделі відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях	34
2.3. Забезпечення функціонування закладів освіти на деокупованих територіях.....	38
2.4. Кадровий резерв освітян	40
2.5. Підходи до освітян, які залишалися на тимчасово окупованих територіях	47
2.6. Доступ до професії.....	53
Включення в український освітній простір	56
3.1. Визнання знань, здобутих на тимчасово окупованих територіях.....	57
3.2. Виклики відновлення національної освіти на деокупованих територіях	62
3.3. Роль батьків (осіб, що їх замінюють).....	65
Комунікаційна складова освітньої політики на деокупованих територіях	68
Висновки та рекомендації.....	73
Додаток № 1. Звіт за результатами проведення фокус-групового дослідження серед освітян Запорізької і Харківської областей	77
Додаток № 2. Наративи російської пропаганди, які використовують для впливу на свідомість учнівства	81
Подяки	84

Перелік скорочень

- АР Крим** — Автономна Республіка Крим
- БО** — благодійна організація
- БФ** — благодійний фонд
- ВРУ** — Верховна Рада України
- ГО** — громадська організація
- ДНУ** — державна наукова установа
- ДОТ** — деокуповані території
- ДПА** — державна підсумкова атестація
- ЗВО** — заклад вищої освіти
- ЗЗСО** — заклад загальної середньої освіти
- КЗпП України** — Кодекс законів про працю України
- ККУ** — Кримінальний кодекс України
- КМУ** — Кабінет Міністрів України
- Мінвідновлення** — Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України
- Мінреінтеграції** — Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України
- МОН** — Міністерство освіти і науки України
- НМТ** — національний мультипредметний тест
- н. р.** — навчальний рік
- ОВА** — обласна військова адміністрація
- РФ** — Російська Федерація
- ТОТ** — тимчасово окуповані території
- ОСНА** — Офіс Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних питань
- UNICEF** — Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

Вступ

У зв'язку зі збройною агресією Росії, наслідком якої стала тимчасова окупація АР Крим і міста Севастополя, частини Донецької і Луганської областей, Україна втратила контроль за системою освіти на цих територіях. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. ще частина територій перебуває під контролем збройних сил РФ. Тимчасово окупованими станом на грудень 2023 р. є окремі частини Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської, Херсонської областей.

Запорукою успішної деокупації є заздалегідь розроблений план дій на повернутих територіях. Ми маємо усвідомлювати всі виклики, пов'язані з реінтеграцією людей, які перебували в окупації. Недосконала чи хибна політика може призвести до негативних наслідків для всієї країни.

Система освіти посідає ключову роль у підтриманні Росією окупаційного режиму, та як наслідок — знищення національної ідентичності. У тимчасово окупованих містах, селах вона відразу вживає заходи до початку освітнього процесу, залучає до співпраці освітян.

Відновлення української мережі закладів освіти й освітнього процесу, інтеграція учнівства й освітян потребуватимуть чітких рішень, наявності методичних матеріалів, належних управлінських і кадрових ресурсів тощо. Має бути врахований досвід відновлення освіти після деокупації окремих територій Київської, Чернігівської, Харківської, Херсонської областей.

При підготовці “Зеленої книги: Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях” відбулися консультації з представниками/цями органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, профільними експертами/ками, студентством тощо. Здійснено візит до Харківської області, а також проведено три фокус-групові дослідження (два у Харківській області, й одне у Запорізькій облас-

ті). Вони були спрямовані на виявлення організаційно-методичних і морально-психологічних передумов та стратегій відновлення освітнього процесу на ДОТ, визначення чинників готовності освітян працювати на цих територіях.

Експерти/ки брали до уваги інформацію (зокрема окремі рішення та програми, матеріали підручників, інформаційні повідомлення тощо), розміщену на ресурсах РФ та окупаційних адміністрацій. З метою збереження формулювань цитати наводяться мовою оригіналу. У виносках надається переклад українською мовою.

Метою “Зеленої книги: Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях” є узагальнення вже наявних аналітичних матеріалів на тему освіти та її відновлення внаслідок тимчасової окупації, вивчення досвіду ДОТ, аналіз чинного нормативно-правового регулювання та рішень у цій сфері, а як наслідок – надання рекомендацій. Такі рекомендації мають лягти в основу державної політики (зокрема комунікаційної) та конкретних нормативно-правових актів щодо відновлення освіти після деокупації всіх українських територій. Детальні пропозиції будуть надані у “Білій книзі: Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях”.

“Зелена книга: Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях” містить огляд чинного нормативно-правового регулювання та напрацювань, питання освітнього процесу на ТОТ, які впроваджують окупаційні адміністрації, а також відновлення освіти на ДОТ (мережу закладів освіти та їх забезпечення, моделі відновлення, питання кадрового резерву, доступу до професій і підходів до освітян, які залишалися на ТОТ), включення в український освітній простір (визнання знань, огляду викликів та ролі батьків (осіб, що їх замінюють) у цьому процесі), комунікаційну складову.

Огляд чинного нормативно-правового регулювання

Нормативно-правове регулювання доступу до освіти молоді з ТОТ здійснюється відповідно до законодавства у сфері освіти з урахуванням особливостей, пов'язаних із правовим режимом окупації.

Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”

“ Основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є, зокрема, забезпечення доступу до закладів освіти та засобів масової інформації України.

Наприкінці листопада 2023 р. ВРУ проголосувала за зміни до законів щодо визнання результатів навчання, здобутих на ТОТ.

Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України”

Окремі закони, які регулюють питання доступу до освіти жителів ДОТ, відсутні. Питання доступу до освіти також регулюються підзаконними нормативно-правовими актами. Вони наведені по тексту документа відповідно до контексту.

Питання освіти є/має бути складовою державної політики у сфері реінтеграції та деокупації. Восени 2023 р. розпочата робота¹ з на-
працювань Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції
населення ДОТ. Роботу координує Мінреінтеграції².

Завдання з розроблення стратегічних програмних документів із
питань деокупації та реінтеграції ТОТ Криму є і в Представництва
Президента України в АР Крим. Ще в 2021 р. були прийняті відповідні
рішення.

**Указ Президента України від 24 березня 2021 р. “Про рішення
Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня
2021 року ‘Про Стратегію деокупації та реінтеграції
Автономної Республіки Крим та міста Севастополя’”**

“Цілями державної політики щодо забезпечення деокупації тимча-
сово окупованої території та її безпечної реінтеграції є, зокрема,
формування та реалізація політики у правовій, соціальній, освітній,
інформаційній, гуманітарній та інших сферах щодо зростання та
зміцнення рівня довіри, гарантування прав та законних інтересів
громадян України, які постраждали внаслідок тимчасової окупації.

1 Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій: Постанова КМУ від 10 вересня 2022 р. № 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2022-%D0%BF#Text>

2 На засіданні Коордштабу з питань деокупованих територій одноставно проголосували за утворення міжвідомчої робочої групи з питань розроблення Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення ДОТ. URL: <https://minre.gov.ua/2023/11/08/utvoreno-mizhvidomchu-robo-chu-grupu-z-pytan-rozroblennya-strategiyi-vidnovlennya-derzhavnoyi-vlady-ta-reintegraciyi-naselen-nya-dot/>

Розпорядження КМУ від 29 вересня 2021 р. № 1171-р “Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя” (зі змінами від 4 квітня 2023 р.)

Для забезпечення першочергових заходів, пов’язаних із відновленням державної влади після деокупації, Уряд прийняв відповідний план дій.

Розпорядження КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1219-р “Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад”

Робота над розробкою стратегічних планів, спрямованих на відновлення освіти після деокупації, здійснюється на регіональному/місцевому рівні. Луганська ОВА презентувала Стратегію відновлення освіти та реінтеграції Луганської області на 2023–2027 роки³.

3 Відбулася презентація стратегії відновлення освіти Луганщини після деокупації. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulasya-prezentaciya-strategiyi-vidnovlennya-osviti-luganshini-pislya-deokupaciyi>

Огляд напрацювань

Починаючи з 2014 р., були численні спроби дослідити освіту на ТОТ. Частина з досліджень включала підготовку рекомендацій і пропозицій. Їх основою ставали переважно свідчення людей, що мали досвід життя в окупації, та новини на ресурсах РФ.

За даними UNICEF, перший рік збройної агресії РФ (2014–2015 рр.) вплинув на 1 700 000 дітей віком від 0 до 18 років⁴. У квітні 2015 р. ОСНА зробив перший міжнародний звіт щодо ситуації на ТОТ і в населених пунктах на лінії зіткнення⁵. Серед наслідків було окреслено, що 472 заклади освіти зазнали пошкоджень, учасники процесу потребували надання психологічної підтримки, фіксувалася нестача фізичних просторів для дітей 3–5 років. Того ж року як мінімум 68 дітей було вбито й 180 поранено⁶. Наступні зведення від ОСНА не дають жодної інформації щодо освіти на ТОТ.

Одним із найглибших досліджень освіти в умовах довгострокової окупації є “Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)”⁷ від Української Гельсінської спілки з прав людини. Серед основних висновків було визначено, що **законодавство та зміст освіти на ТОТ** не відповідають українським стандартам, а **наближаються до стандартів РФ**. Доступ до освіти українською мовою на ТОТ був майже відсутній. Мілітаризація ж є ключовою ознакою освіти.

4 Humanitarian Action for Children 2015: Ukraine. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/humanitarian-action-children-2015-ukraine>

5 Ukraine: Situation report No. 34 as of 3 April 2015. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-no-34-3-april-2015>

6 Children under threat from renewed violence in eastern Ukraine. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/children-under-threat-renewed-violence-eastern-ukraine-0>

7 Дослідження. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.). URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf

У травні 2022 р. аналітичний центр “Cedos” зробив першу спробу зібрати та зафіксувати свідчення про освіту на ТОТ, спираючись на особисті історії, повідомлення в офіційних джерелах, новини⁸.

У квітні 2023 р. БФ “SavED” презентував дослідження “Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи”⁹. Серед рекомендацій було визначено, що відновлення закладів освіти має відбуватися з урахуванням оновлення мережі. Тоді ж Державна служба якості освіти України презентувала дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 н. р.¹⁰. Зокрема, зазначалося, що 19 % ЗЗСО не мають достатньої кількості педагогічних працівників для впровадження освітньої діяльності. Найбільша нестача кадрів простежується у мовно-літературній (ідеться про іноземні мови), математичній, інформатичній галузях. Також **погіршився психологічний стан здобувачів освіти**. Технічна підтримка (наявність техніки та інтернет-мережі) залишається найбільш розповсюдженим запитом учителів.

Аналітична записка від аналітичного центру “Cedos” “Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації”¹¹ містить підходи до компенсації освітніх втрат під час відновлення освіти на ДОТ. Серед них, зокрема, **потреба у забезпеченні механізму надання індивідуальної допомоги учнівству, розвиток інформаційно-цифрової компетентності українського вчительства**.

Комплексний огляд також надано в інформаційно-аналітичному збірнику “Освіта і наука в умовах воєнного стану”¹². Огляд підготовлений МОН і ДНУ “Інститут освітньої аналітики”. У дослідженні 2022 р. **ключовим аспектом**

8 Освіта на окупованих територіях України (24 лютого — 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah.pdf>

9 Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. URL: <http://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved-overview-report-2022-web.pdf>

10 Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

11 Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska-osvitni-vtraty.pdf>

12 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>

визначено психічне здоров'я учасників освітнього процесу, забезпеченість ЗЗСО педагогічними кадрами.

У дослідженні 2023 р. щодо повної загальної середньої освіти пріоритетом визначено безпековий чинник¹³.

Певні дослідження присвячені стану освіти на окремих ТОТ. Так, моніторинговий звіт “‘Анексована’ освіта в тимчасово окупованому Криму”¹⁴ від Українського незалежного центру політичних досліджень присвячений переходу закладів освіти півострова на російські стандарти та програми впродовж першого року окупації. Комплексні дослідження також здійснені Центром громадянської просвіти “Альменда”. Зокрема, щодо шкільної освіти як прихованої зброї проти України¹⁵, використання позашкільних активностей для мілітаризації¹⁶ тощо. Питання доступу до освіти дітей та молоді на ТОТ у Луганській і Донецькій областях є предметом досліджень, аналітики ГО “Донбас СОС”, БФ “Схід СОС”, Луганського обласного правозахисного центру “Альтернатива” та ін.

Також частина досліджень охоплює питання відновлення освіти після деокупації. У дослідженні “Моделі відновлення доступу до освіти на прикладі громад Київської, Житомирської та Чернігівської областей” від проєкту SURGe¹⁷ пріоритетною моделлю відновлення визначається відкриття цифрових освітніх центрів. Водночас БФ “SavEd” наголошує на неможливості відкриття центрів у радіусі досяжності ворожої артилерії, що повторно актуалізує пріоритет безпеки в освітньому процесі¹⁸.

13 Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

14 Анексована освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160&catid=42&Itemid=205&lang=ua

15 Дослідження “Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України”. URL: <https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Doslidzhennya-Shkilna-osvita-prykhovana-zbroya-RF-proty-Ukrayiny.pdf>

16 Моніторинговий звіт “Що приховує ‘відпочинок’ у дитячому таборі? Як Росія мілітаризує, індоктринує та змінює ідентичність українських дітей. URL: <https://almenda.org/shcho-prykhovuye-vidpochynok-u-dityachomu-tabori/>

17 Моделі відновлення доступу до освіти в умовах війни на прикладі громад Київської, Житомирської та Чернігівської областей. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JRq6FKd1nk96La9Df-bANtpQcYNA6ELUy/view>

18 Цифрові освітні центри. URL: <https://drive.google.com/uc?export=download&id=1FKbOdAe-j6y3VF2dfHtIKbuT8AsaiwwCsk>

Подальші розділи документа містять посилання на дослідження, аналітичні матеріали, моніторинги тощо, реалізовані впродовж 2014–2023 рр. Напрацювання, які здійснили різні організації неурядового сектору, є важливим елементом для розроблення та прийняття політичних рішень.

Освітній процес на тимчасово окупованих територіях, який впроваджують окупаційні адміністрації

Протягом усього періоду збройної агресії РФ, наслідком якої є тимчасова окупація частини території України, Росія використовує освіту з метою створення комплексного проросійського світогляду на питання окупації частини територій України та перспектив подальшого розвитку цих територій у складі РФ.

РФ прицільно працює зі змістом освіти на окупованих територіях, розвиваючи та формуючи нову ідентичність у молоді. До 2022 р. (дати проголошення включення до складу РФ) на територіях Донецької та Луганської областей діяли окремі освітні стандарти¹⁹. Вони мали на меті поступову ментальну інтеграцію мешканців у російський простір. Так, прикладом є “Уроки гражданственности и духовности Донбасса”, “Физическая география родного края”, “Обществознание”²⁰.

“...воспитание идентичности гражданина Донецкой Народной Республики, патриотизм, уважение к своему народу, чувства ответственности перед Родиной, гордости за свой край, свою Родину, прошлое и настоящее многонационального народа России и Донецкой Народной Республики, уважение государственных символов (герб, флаг, гимн)”²¹.

19 Об утверждении Государственного образовательного стандарта среднего общего образования Донецкой Народной Республики. URL: <http://npa.dnronline.su/2020-07-14/ob-utverzhdenii-gosudarstvennogo-obrazovatel'nogo-standarta-srednego-obshhego-obrazovaniya.html>

20 “Уроки громадянськості й духовності Донбасу”, “Фізична географія рідного краю”, “Суспільствознавство”.

21 “...виховання ідентичності громадянина Донецької Народної Республіки, патріотизм, повага до свого народу, почуття відповідальності перед Батьківщиною, гордості за свій край, свою Батьківщину, минуле та сьогодення багатонаціонального народу Росії та Донецької Народної Республіки, повага до державних символів (герба, прапора, гімну)”.

Заклади освіти АР Крим та міста Севастополя із початку окупації працюють за російськими стандартами. Після окупації частин Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Запорізької областей у 2022 р. був також здійснений перехід до роботи за так званими “Федеральними государственными образовательными стандартами”²² (ФГОС)²³.

Ключовий результат навчання визначений як:

“...формирование основ российской гражданской идентичности, чувства гордости за свою Родину, российский народ и историю России, осознание своей этнической и национальной принадлежности, а также формирование ценностей многонационального российского народа”²⁴.

22 Федеральні державні освітні стандарти.

23 Об особенностях правового регулирования отношений в сферах образования и науки в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов — Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 17 февраля 2023 г. № 19-ФЗ. URL: <http://lnau.su/wp-content/uploads/2023/02/federalnyj-zakon-ot-17-fevralya-2023-g-n-19-fz-ob-osobennostyah-pravovogo-regulir.pdf>

24 “...формування основ російської громадянської ідентичності, почуття гордості за свою Батьківщину, російський народ та історію Росії, усвідомлення своєї етнічної та національної приналежності, а також формування цінностей багатонаціонального російського народу”.

Результату досягають завдяки змісту основних (інваріантних) навчальних дисциплін:

Російська мова та література	“...включение в культурно-языковое поле русской и общечеловеческой культуры, воспитание ценностного отношения к русскому языку как носителю культуры, как государственному языку Российской Федерации, языку межнационального общения народов России” ²⁵ .
Суспільні науки	“...формирование мировоззренческой, ценностно-смысловой сферы обучающихся, личностных основ российской гражданской идентичности, социальной ответственности, правового самосознания, поликультурности, толерантности, приверженности ценностям, закрепленным в Конституции Российской Федерации” ²⁶ .
Основи безпеки життєдіяльності	“...понимание необходимости подготовки граждан к защите Отечества” ²⁷ .
Росія у світі ²⁸	“...сформированность взгляда на современный мир с точки зрения интересов России, понимания ее прошлого и настоящего” ²⁹ .

Сукупність форм і методів роботи, зміст освітнього процесу формують наративи російської освіти. У дослідженні “Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України” Центр громадянської просвіти “Альменда”³⁰ дається детальний аналіз навчальних матеріалів країни-окупанта, визначаються наративи, що чинять вплив на свідомість та ідентифікацію українських дітей: переважають російський патріотизм і мілітаризм. Ці наративи пронизують освітні стандарти, робочі програми та навчальні матеріали, а також їх пропонують вчителю

25 “...включення в культурно-мовне поле російської та загальнолюдської культури, виховання ціннісного ставлення до російської мови як носія культури, як державної мови Російської Федерації, мови міжнародного спілкування народів Росії”.

26 “...формування світоглядної, ціннісно-сислової сфери учнів, особистісних основ російської громадянської ідентичності, соціальної відповідальності, правової самосвідомості, полікультурності, толерантності, прихильності до цінностей, закріплених у Конституції Російської Федерації”.

27 “...розуміння необхідності підготовки громадян до захисту Вітчизни”.

28 Россия в мире. С древнейших времен до начала XX века. 11 класс; Учебник: Базовый уровень; издание в pdf-формате / О. В. Волобуев, А. В. Абрамов, С.П. Карпачев и др. 4-е изд., стер. Москва: Просвещение, 2022. 420 с. URL: <http://surl.li/oiif>

29 “...сформованість погляду на сучасний світ з погляду інтересів Росії, розуміння її минулого та сьогодення”.

30 Дослідження “Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України”. URL: <https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Doslidzhennya-Shkilna-osvita-prykhovana-zbroya-RF-proti-Ukrayiny.pdf>

через методичні рекомендації. Так, “Методические рекомендации по преподаванию учебных предметов детям, прибывающим с территории Украины, на которой проводится специальная военная операция”³¹ для вчителів іноземних мов наголошують на важливості

“воспитывать у детей беженцев позитивные чувства к стране, которая спасла их от гибели и проявила сердечную заботу и помощь: благодарность и любовь к России и Крымской земле, готовой стать их новой Отчиной”³².

Важливу роль у формуванні нової ідентичності учнівства на окупованих територіях відіграє виховна робота. Наприклад, щопонеділка в усіх закладах РФ та школах на ТОТ відбуваються “Разговоры о важном”³³. Це серія занять, що розкриває “ключевые аспекты жизни человека в современной России”³⁴. Новинні ресурси свідчать про проведення занять на ТОТ за темами: “Россия – взгляд в будущее”³⁵; “День народного единства”³⁶; “Избирательная система России”³⁷; “Там, где Россия”³⁸; “День воссоединения Крыма с Рос-

31 Методические рекомендации по преподаванию учебных предметов детям, прибывающим с территории Украины, на которой проводится специальная военная операция. URL: <https://krippo.ru/index.php/v-pomoshch-uchitelyu/v-pomoshch-ychitelu/14-moduli/2284-metodicheskie-rekomendatsii-po-prepodavaniyu-uchebnykh-predmetov-detyam-pribyvayushchim-s-territorii-ukrainy-na-kotoroj-provoditsya-spetsialnaya-voennaya-operatsiya>

32 “...виховувати у дітей біженців позитивні почуття до країни, яка врятувала їх від загибелі та виявила сердечну турботу та допомогу: подяка та любов до Росії та Кримської землі, готової стати їх новою Вітчизною”. Методические рекомендации по преподаванию учебных предметов детям, прибывающим с территории Украины, на которой проводится специальная военная операция (иностранный язык). URL: https://krippo.ru/files/ukr_metod/fl.docx

33 Розмови про важливе.

34 “...ключові аспекти життя людини в сучасній Росії”.

35 В школы Херсонщины продолжает поступать учебная литература. URL: https://t.me/hercon_ru/11974

36 Ко Дню народного единства защитники Отечества провели урок мужества для учеников Догмаровской школы. URL: https://t.me/hercon_ru/11665

37 В школах нашего региона прошли важные разговоры по теме “Избирательная система России”. URL: https://t.me/hercon_ru/10892

38 В школах нашего региона прошли “Разговоры о важном” на тему “Там, где Россия”. URL: https://t.me/hercon_ru/10557

сией”³⁹. Окремі виховні заходи ініціюються на місцях. Наприклад, захід “Я влюблен в тебя, Россия” в Іванівському дитячому садку, під час якого “одна группа ребят нарисовала березовую рощу, другая — флаг РФ”⁴⁰, вікторина “Братских народов союз вековой” у Приморській школі Скадовського району⁴¹, бесіда “Дорогами истории” у Михайлівській школі Скадовського району⁴², написання листів “Спасибо тебе, герой...” у школі Нижньосірогозького району⁴³. Такі заходи сприяють формуванню позитивного образу РФ та її військових в очах української молоді на ТОТ. Це вимагає ретельної підготовки до спростування таких наративів на майбутніх ДОТ (детальніше: розділ [“Комунікаційна складова освітньої політики на деокупованих територіях”](#)).

Проросійські наративи підсилюються формою та змістом позашкільля. Учніство на ТОТ долучають до рухів “Орлята”⁴⁴ та “Юнармейцы”⁴⁵. На території тимчасово окупованої Донецької області активно впроваджується воєнна тематика через змагання “Будущий воин”⁴⁶ для школярів 14–17 років з метою підсилення “морально-психологической, профессиональной и физической готовности к защите Родины”⁴⁷. В окупованому Джанкої (АР Крим) у 2016 р. було створено військово-патріотичний центр “Сиваш”⁴⁸. До нього приймають дітей

39 Разговоры о важном. Воссоединение Крыма с Россией. URL: <https://razgovor.edsoo.ru/topic/43/>. “Росія — погляд у майбутнє”, “День народної єдності”, “Виборча система Росії”, “Там, де Росія”, “День єднання Криму з Росією”.

40 В Ивановском детском саду прошло мероприятие “Я влюблен в тебя, Россия”. URL: https://t.me/hercon_ru/10556

41 Ученики Приморской школы приняли участие в викторине, посвященной разнообразию народов и культур. URL: https://t.me/hercon_ru/11818

42 В Михайловской школе Скадовского МО Советник директора по воспитанию провела беседу с учениками “Дорогами истории”. URL: https://t.me/VGA_Skadovsk/7456

43 <https://t.me/nserogozvga/3594>. “Я закоханий у тебе, Росіє”, “Братерських народів союз віковий”, “Стежками історії”, “Дякую тобі, герою”

44 Маленькие ученики Приморской школы Скадовского муниципального округа стали “Орлятами России”. URL: https://t.me/VGA_Skadovsk/7433; Семинар-совещание по вопросам реализации программы “Орлята России” на территории Луганской Народной Республики. URL: https://t.me/orlyata_rus/915

45 “Юнармійці”. Юнармия. URL: <https://yunarmy.ru/>

46 “Майбутній воїн”.

47 “...морально-психологічної, професійної та фізичної готовності до захисту Батьківщини”

48 Военно-патриотический центр “Сиваш”. URL: <https://dsng.jimdofree.com/>

до 14 років. Відповідно до Статуту предметом та цілями організації є участь у реалізації державної молодіжної політики РФ, а також підвищення суспільного профілю та престижу військової служби.

Мілітаризм, за визначенням Української Гельсінської спілки з прав людини, стає ключовим компонентом освіти на ТОТ⁴⁹. Такі дії можна кваліфікувати як вербування дітей, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Частиною виховної роботи є й регулярні виїзди школярів окупованих територій на територію РФ на відпочинок, екскурсії, навчання⁵⁰.

Прицільне патріотичне виховання є інструментом створення нової ідентичності молоді з ТОТ. Завданнями Концепції патріотического и духовно-нравственного воспитания населения Республики Крым (2014 р.)⁵¹ було визначено:

“...обеспечение реализации в Республике Крым как новом субъекте Российской Федерации государственной политики в области патриотического воспитания путем ускоренного преодоления разрыва между общероссийской и местной практикой в идейно-содержательной и методологической характеристиках, исторически обусловленного прерыванием традиции;

49 Дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)». URL: <https://helsinki.org.ua/publications/doslidzhennia-osvitnie-pole-na-tymchaso-vo-okupovanykh-terytoriakh-ukrainy-2014-2019-rr/>

50 Продовжається програма по організації оздоровительного отдыха детей из Херсона и области на курортах Российской Федерации. URL: <https://t.me/depobrherson/63>

51 Концепция патриотического и духовно-нравственного воспитания. URL: https://monm.rk.gov.ru/file/1_%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%93%D0%B%D0%B0%D0%B2%D1%8B%20%D0%A0%D0%9A.pdf

построение в Республике Крым системы патриотического воспитания, обеспечивающей формирование личности, которой присущи чувства патриотизма, гражданского самосознания, социальной ответственности, уважения к истории, духовным и культурным традициям многонационального народа Российской Федерации, гражданской ответственности как личности, которая принимает судьбу Отечества как свою личную и осознающей ответственность за настоящее и будущее страны⁵².

Програма “Патриотическое воспитание подрастающего поколения Луганской Народной Республики на 2016–2020 годы” (2016 р.)⁵³, яку впроваджують на території Луганської області визначає:

“Патриотизм — это любовь к Родине, преданность своему Отечеству, стремление служить его интересам и готовность, вплоть до самопожертвования, к его защите.

Военно-патриотическое воспитание — это составная часть патриотического воспитания, направленная на формирование у граждан готовности к военной службе как особому виду государственной службы.

52 “забезпечення реалізації в Республіці Крим як нового суб’єкта Російської Федерації державної політики в галузі патріотичного виховання шляхом прискореного подолання розриву між загальноросійською та місцевою практикою в ідейно-змістовній та методологічній характеристиках, історично обумовленого перериванням традиції;

побудова в Республіці Крим системи патріотичного виховання, що забезпечує формування особистості, якій притаманні почуття патріотизму, громадянської самосвідомості, соціальної відповідальності, поваги до історії, духовних та культурних традицій багатонаціонального народу Російської Федерації, громадянської відповідальності як особи, яка приймає долю Вітчизни як свою особисту й усвідомлюючи відповідальність за сьогодення та майбутнє країни”.

53 “Патріотичне виховання підростаючого покоління Луганської Народної Республіки на 2016–2020 роки”. Постановление Об утверждении Государственной целевой программы “Патриотическое воспитание подрастающего поколения Луганской Народной Республики на 2016–2020 годы”. URL: https://krasnodon.su/images/pdf2017/celewaya-programma_patrioticheskoe_vospitanie-podrastayuschego-pokoleniya-lnr-na-2016-2020-gg.pdf

“...привлечение, традиционных для Луганской Народной Республики, религиозных конфессий для формирования у граждан Республики потребности служения Родине, ее защите как высшего духовного долга⁵⁴.”

На території Донецької області впроваджувана програма “Патриотического воспитания граждан Донецкой Народной Республики на 2020–2022 годы” (2020 р.)⁵⁵ визначає:

“...формирование у граждан Донецкой Народной Республики чувства уважения и гордости к историческому и героическому прошлому, сохранение памяти о подвигах наших защитников; углубление знаний граждан о событиях, ставших основой государственных праздников и памятных дат Донецкой Народной Республики; формирование у подрастающего поколения чувства гордости, глубокого уважения и почитания к Государственному гербу, флагу, гимну Донецкой Народной Республики, а также к другим историческим символам и памятникам Донбасса;

54 “Патріотизм — це любов до Батьківщини, відданість своїй Батьківщині, прагнення служити її інтересам та готовність, аж до самопожертви, до її захисту”.

«Військово-патріотичне виховання — це складова частина патріотичного виховання, спрямована на формування у громадян готовності до військової служби як особливого виду державної служби». “...залучення традиційних для Луганської Народної Республіки релігійних конфесій для формування у громадян Республіки потреби служіння Батьківщині, її захисту як вищого духовного обов’язку”.

55 “Патріотичне виховання громадян Донецької Народної Республіки на 2020–2022 роки”. Постановление Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан Донецкой Народной Республики на 2020–2022 годы. URL: http://doc.dnronline.su/wp-content/uploads/2020/05/Postanov_N22_3_30042020.pdf

популяризация подвигов героев и видных деятелей истории и культуры Донбасса и России: Георгиевских кавалеров, Героев Советского Союза, Героев Донецкой Народной Республики, Героев Труда, граждан, награжденных за большие заслуги перед государством и обществом, достижений успехов профессионалов в различных сферах деятельности, формирующих позитивный образ государства⁵⁶.

Важливим питанням у відновленні освітнього процесу на ДОН стане мова освітнього процесу. Гострою проблема буде для територій, що перебувають в окупації тривалий час. Наприклад, на ДОН Донецької області українська мова як предмет зникла в школах у 2017 р. Викладалися предмети “Язика народов Донбасса” й “Литературные чтения народов Донбасса”⁵⁷. Освітній стандарт 2018 р. передбачає 5 годин вивчення російської мови та літератури на тиждень, 1 годину вивчення української мови та літератури на тиждень⁵⁸. Важливим було дотримання умови наявності бажаючих її вивчати. У 2023/2024 н. р. бажаючих вивчати українську мову, за словами представника окупаційної адміністрації, немає, отже, предмет повністю відсутній⁵⁹.

56 “...формування у громадян Донецької Народної Республіки почуття поваги та гордості до історичного та героїчного минулого, збереження пам’яті про подвиги наших захисників; поглиблення знань громадян про події, що стали основою державних свят та пам’ятних дат Донецької Народної Республіки;

формування у підростаючого покоління почуття гордості, глибокої поваги та шанування до Державного герба, прапора, гімну Донецької Народної Республіки, а також до інших історичних символів та пам’яток Донбасу;

популяризація подвигів героїв і видатних діячів історії культури Донбасу та Росії: Георгіївських кавалерів, Героїв Радянського Союзу, Героїв Донецької Народної Республіки, Героїв Праці, громадян, нагороджених за великі заслуги перед державою та суспільством, досягнень успіхів професіоналів у різних сферах діяльності, що формують позитивний імідж держави”.

57 “Мови народів Донбасу”, “Літературні читання народів Донбасу”.

58 Об утверждении Государственного образовательного стандарта среднего общего образования Донецкой Народной Республики. URL: <http://npa.dnronline.su/2020-07-14/ob-utverzhdenii-gosudarstvennogo-obrazovatel'nogo-standarta-srednego-obshhego-obrazovaniya.html>

59 Желающих изучать украинский язык в школах ДНР нет — Пушилин. URL: https://t.me/hercon_ru/11547

У Херсонській області в 2022/2023 н. р. українська та кримськотатарська мови викладались як “рідні”⁶⁰. Таке формулювання передбачене для мов національних меншин РФ. При цьому у середній ланці освіти російській мові присвячений окремий блок:

“Изучение предметной области «Русский язык и литература» — языка как знаковой системы, лежащей в основе человеческого общения, формирования российской гражданской, этнической и социальной идентичности, позволяющей понимать, быть понятым, выражать внутренний мир человека, в том числе при помощи альтернативных средств коммуникации, должно обеспечить:

включение в культурно-языковое поле русской и общечеловеческой культуры, воспитание ценностного отношения к русскому языку как носителю культуры, как государственному языку Российской Федерации, языку межнационального общения народов России;

приобщение к российскому литературному наследию и через него — к сокровищам отечественной и мировой культуры; формирование причастности к национальным свершениям, традициям и осознание исторической преемственности поколений”⁶¹.

60 Основное из заявлений начальника департамента образования и науки военно-гражданской администрации Херсонской области Татьяны Кузьмич в интервью нашему агентству. URL: https://t.me/tass_agency/153342

61 “Вивчення предметної галузі “Російська мова та література” — мови як знакової системи, що лежить в основі людського спілкування, формування російської громадянської, етнічної та соціальної ідентичності, що дає змогу розуміти, бути зрозумілим, виражати внутрішній світ людини, зокрема і за допомогою альтернативних засобів комунікації, має забезпечити: включення в культурно-мовне поле російської та загальнолюдської культури, виховання ціннісного ставлення до російської мови як носія культури, як державної мови Російської Федерації, мови міжнародного спілкування народів Росії; долучення до російської літературної спадщини і через неї — до скарбів вітчизняної та світової культури; формування причетності до національних звершень, традицій та усвідомлення історичної спадкоємності поколінь”.

Розуміючи вплив мови на формування свідомості, окупаційна влада активно знищує україномовні книжки⁶² та постачає російськомовні видання⁶³.

Впровадження стандартів передбачає перепідготовку вчительства. Вчителям, що готові реалізовувати російські освітні програми, пропонують навчання в РФ та АР Крим⁶⁴. Вони націлені на ознайомлення зі стандартами освіти РФ, рекомендованими методичними матеріалами, зокрема і для виховної роботи.

Учителі з ТОТ долучаються до участі в конкурсі “Учитель года” разом із учителями РФ⁶⁵. Так, учителька історії з міста Волноваха Донецької області Віолетта Саватеева – лауреатка премії “Педагог года Донецкой Народной Республики – 2023”, а також учасниця фінального етапу “Учитель года России – 2023”⁶⁶. Крім того, вчителька активно долучає учнівство до участі у всеросійських історичних олімпіадах⁶⁷.

Учителів також заохочують долучатися до ініціатив з ідеологічним компонентом. Так, Всероссийская просветительская экспедиция “От Учителя к Ученому. Дорогами гражданственности”⁶⁸ передбачає, що вчительство ТОТ Донецької та Луганської областей може запропонувати авторські розробки “методик гражданско-патриотического воспитания, формирования общероссийской гражданской идентичности у подрастающего поколения”⁶⁹.

62 Окупанти знищують українські книжки. “Гордый, что заборонили мою книгу” – письменник зі США. URL: <http://surl.li/oa1nm>

63 В школы Херсонщины продолжает поступать учебная литература. URL: https://t.me/hercon_ru/11974. В школы Херсонщины дополнительно закупят 39 тысяч учебников – Алексеенко. URL: https://t.me/hercon_ru/11229

64 Учителя из Херсонской и Запорожской областей пройдут переобучение в Крыму. URL: <https://ria.ru/20220527/uchitelya-1791254986.html?ysclid=19ddo43sls436608960>

65 Путин: необходимо поддержать учителей в новых регионах России. URL: <https://tvrvezda.ru/news/2023104209-DgAk3.html>

66 “Педагог року Донецької Народної Республіки – 2023”, “Учитель року Росії – 2023”.

67 Сегодня в рубрике “Педагоги России” – историк из ДНР Виолетта Саватеева. URL: <https://xn--80aaaicaeh8au2adhj2bq.xn--p1ai/segodnya-v-rubrike-pedagogi-rossii-istorik-iz-dnr-violetta-savateeva/>

68 Всеросійська просвітницька експедиція “Від Вчителя до Вченого. Дорогами громадянськості”.

69 “...методик цивільно-патріотичного виховання, формування загальноросійської громадянської ідентичності у підростаючого покоління”.

Грошова мотивація стає інструментом заохочення вчительства до викладання на ТОТ, а також чинником, що формує позитивний імідж РФ в очах працівників бюджетних сфер. У тимчасово окупованій Новій Каховці (Херсонська область), за даними російських джерел, середня заробітна плата освітянина становить 34 380 руб⁷⁰ (14 125 грн станом на грудень 2023 р.). Водночас середня заробітна плата освітян в Іванівській області РФ – 26 315 руб (10 811 грн), у Псковській – 29 869 руб (12 272 грн), у республіках Південно-Кавказького округу – від 24 631 руб (10 120 грн) до 31 627 руб (12 994 грн)⁷¹. Для порівняння: за даними МОН, середня зарплата вчителя без категорії у Херсонській області становить 7482 грн (18 212 руб)⁷².

Для підсилення викладацького складу на ТОТ використовують ресурси програми “Земский учитель”⁷³, що передбачає компенсаційну виплату 1 000 000 руб (410 858 грн). Уже зараз на платформі при пошуку вакансій серед суб’єктів РФ зазначені ТОТ Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей. Станом на грудень 2023 р. вакансії відсутні. У 2022 р. російські медіа зазначали, що до викладання на ТОТ готові долучитися 214 вчителів, чверть з яких – представники Республіки Дагестан⁷⁴.

70 Средние зарплаты в Новой Каховке в 2023 году. URL: <https://bdex.ru/hersonskaya-oblast/novaya-каховка/>

71 Зарплаты учителей в 2023 году. URL: <https://visasam.ru/russia/rabotavrf/zarplata-uchitelya-v-rossii.html>

72 Які зарплати у вчителів та директорів: дані по регіонах. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/17/252393/>

73 Земской учитель. URL: <https://zemteacher.apkpro.ru/>

74 “А что, два раза умирают?”. Преподавать на оккупированных территориях Украины вызвались более 200 учителей из России. URL: <https://zona.media/article/2022/07/20/teachers>

Відновлення освіти на деокупованих територіях

2.1. Мережа закладів освіти

Збройна агресія проти України призвела до значних пошкоджень освітньої інфраструктури. 3798 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів. 365 із них зруйновано повністю⁷⁵. Показник пошкоджень регулярно збільшується. Росія продовжує завдавати ударів по освітній інфраструктурі. Найбільших руйнувань зазнала освітня інфраструктура Донецької, Луганської та Харківської областей. Надати попередню оцінку рівня пошкодження освітньої інфраструктури на ТОТ не вбачається можливим.

Фізична безпека має бути пріоритетом відновлення освітнього процесу на ДОТ. За даними аналітичного дослідження, яке провів Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України⁷⁶, серед перешкод до відновлення навчального процесу на ДОТ респонденти називали саме бойові дії, обстріли або безпекові загрози (52,9 %), відсутність чи неготовність укриття (45,4 %), фізичне пошкодження закладів освіти (31,6 %), а також недостатню забезпеченість засобами для навчання (підручниками, ноутбуками, планшетами тощо) (23,7 %).

У контексті фізичної безпеки ДОТ можна поділити на:

- ❗ **Території, розташовані в зоні бойових дій та/або регулярних обстрілів. Відновлення навчального процесу в будь-якому офлайн-форматі не здійснюється у зв'язку з системною загрозою життю та здоров'ю населення. Здійснюється евакуація дітей. Онлайн-формат навчання може бути ускладнений через відсутність електроенергії та інтернету.**

Наприклад, у Бериславській міській територіальній громаді (Херсонщина) після деокупації контингент учнів, що навчаються онлайн,

75 Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua>

76 Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану й аналізу потреб закладів загальної середньої освіти після деокупації: URL: <https://prosvitcenter.org/product/analitichnyi-zvit-za-pid-sumkami-doslidzhennia-stanu-y-analizu-potreb-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-pislia-deokupatsii/>

виріс із 27 % (станом на 1 вересня 2022 р.) до 59 % (станом на 1 вересня 2023 р.), що дає змогу зберегти зв'язок дітей і молоді з громадою.

! II Території, розташовані в зоні потенційного ураження та/або обстрілу, на яких навчальний процес можна відновити в змішаному форматі за наявності повноцінних укриттів.

Наприклад, у Дергачівській громаді (Харківщина) освітні центри облаштовані комп'ютерною технікою, доступом до інтернету, навчальними та ігровими матеріалами. На базі таких просторів діти мають можливість долучитися до онлайн-уроків, виконувати домашні завдання, отримувати консультації від викладачів або психологів, взаємодіяти з однолітками у межах формальних і неформальних освітніх заходів.

! III Території, віддалені від зони бойових дій, що не перебувають у зоні ураження, де вдається забезпечити відновлення навчального процесу в очному форматі з дотриманням безпекових норм.

Такий розподіл нині не є закріпленим, але може бути доречним для напрацювання рішень щодо впровадження освіти на ДОТ.

Мінвідновлення визначило вимоги до облаштування укриттів у закладах освіти⁷⁷. Ідеться і про найпростіші укриття (підвальні приміщення для організації освітнього процесу під час сигналу повітряної тривоги), і про модульні укриття⁷⁸, підземні школи. Як приклад, в Індустріальному районі Харкова будується підземна школа, де у дві зміни зможуть навчатися 900 дітей. Такі об'єкти потенційно можуть слугувати освітніми центрами для учнів із різних закладів освіти. Зі свого боку дотримання таких стандартів ускладнено через високу собівартість робіт із облаштування інженерних мереж та обмеженою

77 Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 10 серпня 2023 р. № 702, яким затверджено ДБН В.2.2-5:2023 "Захисні споруди цивільного захисту, яким визначено вимоги до облаштування укриттів в закладах освіти". URL: https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2023/09/DBN_V-2-2-5-2023.pdf

78 Збірні залізобетонні захисні споруди, що розміщуються під землею, мають два виходи, облаштовуються автоматичною вентиляцією, санітарними зонами та вибуховими дверима у вхідній групі. Такі споруди передбачають товщину стін з залізобетону не менше 250 мм, не менш як 2 м висоти стелі та можуть бути призначені для укриття в середньому від 50 до 200 осіб. Вартість однієї такої конструкції складає близько 1 млн грн залежно від розмірів і місткості.

площею підвальних приміщень, тривале в реалізації. Зокрема, у 2024 р. заплановано виділення державної субвенції Харківській області у розмірі 2,5 млрд грн на облаштування укриттів, що не є достатнім.

Відновлення навчального процесу на ДОТ потребує оцінки стану мережі закладів освіти. До уваги слід брати те, що окремі ЗЗСО переміщені на підконтрольну територію України та забезпечують дистанційне навчання. Так, 65 ЗЗСО із ТОТ Херсонської області та 203 ЗЗСО із ТОТ Запорізької області провадять освітню діяльність дистанційно за державними стандартами освіти України. Це дає змогу підтримувати зв'язок із дітьми в окупації та зберігати колектив закладу. Водночас через посилення тиску з боку окупаційної адміністрації та потребу дітей у соціалізації, кількість учнів із ТОТ, що навчаються у таких школах — зменшується.

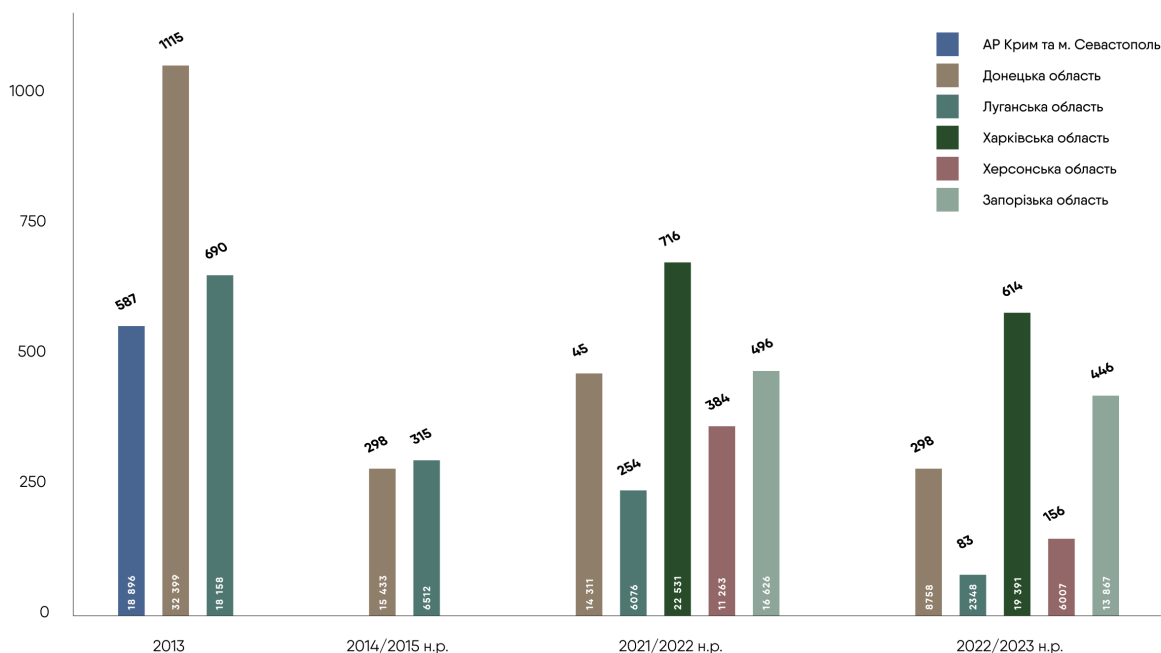
Частина закладів освіти припинили свою роботу. Такі заклади не надають освітні послуги, зв'язок із учасниками освітнього процесу обірваний, а матеріально-технічну базу експлуатує РФ.

Важливо, що на територіях АР Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей, що були окуповані з 2014 р., важливим завданням буде створення нової мережі закладів освіти та затвердження спрощеного порядку їх ліцензування.

Освітня мережа на ТОТ могла зазнати скорочення.

Згідно з інформацією, яку надала ДНУ “Інститут освітньої аналітики”:

Станом на 15 листопада 2023 р., на ТОТ загалом розташовано **1971 заклад освіти**. Із них 33СО в Донецькій області – 162, у Запорізькій – 261, у Луганській – 252, у Харківській – 8, у Херсонській – 238. За даними окупаційної адміністрації, на ТОТ Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей 1 вересня 2023 р. розпочали роботу **1250 33СО, понад 700 дитячих садочків та 23 ЗВО**⁷⁹.

Загалом, за даними російських медіа, на ТОТ України 1 вересня 2023 р. розпочали роботу 1494 заклади дошкільної освіти, 1994 33СО, 168 закладів професійної та 23 ЗВО. Наведені цифри варто піддавати сумніву та розглядати як складову російської пропаганди.

79 Марат Хуснуллин принял участие в открытии образовательных учреждений и инфраструктурных объектов в Мариуполе. URL: <http://government.ru/news/49411/>; Более 320 000 школьников пойдут в школы в новых регионах с 1 сентября. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/news/2023/08/29/992466-bolee-320-000-poidut-v-shkoli-v-novih>

Освітня мережа на тимчасово окупованих територіях у 2023/2024 н. р.⁸⁰

	Заклади дошкільної освіти	Заклади загальної середньої освіти	Заклади професійної освіти	Заклади вищої освіти
Донецька обл.	409	588	59	8
Луганська обл.	350	539	60	7
Запорізька обл.	132	172	5	4
Херсонська обл.	101	91	13	4
АР Крим	423	541	12	8
м. Севастополь	79	62	7	6
ВСЬОГО:	1494	1994	168	37

80 Інформація, зазначена в цьому матеріалі, сформована на основі даних із російських медіа та вебсайтів органів влади й окупаційних адміністрацій РФ на ТОТ України. Автори та розробники Зеленої книги не несуть відповідальності за її достовірність і відповідність, у зв'язку з чим закликають її піддавати сумніву та розглядати як потенційно маніпулятивну.

2.2. Моделі відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях

Відновлення освітнього процесу на ДОТ потребуватиме оцінки стану мережі з огляду на такі чинники, як **фізичний простір** (кількість будівель і споруд, придатних для відновлення освітнього процесу), **правовий простір** (необхідність утворення закладів освіти та/або їх реорганізації, внесення відомостей до державних електронних реєстрів, ліцензування діяльності освітніх установ тощо) та **соціально-економічну складову** (потреби в отриманні освітніх послуг).

За результатами опитування⁸¹, 70,5 % опитаних освітян із ДОТ відповіли, що відновлення освітнього процесу в очному форматі відбувалося поступово, переважно з початкової школи (38,5 %). Учнівство середньої школи навчалось почергово (змішана форма навчання) (37,3 %). Навчання повністю припинилося у 24,6 % шкіл.

Відновлення освітнього процесу буде пов'язане з оптимізацією освітньої мережі на ДОТ. Вона може включати реорганізацію та ліквідацію закладів освіти в межах громади через розподіл учнів та кадрів між закладами освіти; створення опорних шкіл на базі укрупнених освітніх округів тощо. Про підтримку такого підходу вже зараз заявляють представники управлінь освіти в Бериславі Херсонської області та в Дергачах Харківської області. Важливим моментом у процесі фізичного відновлення освітньої інфраструктури є її трансформація, у зв'язку з чим слід врахувати напрацювання ГО "Маріуполь Реборн" та Big City Lab у співпраці з урядом та іноземними архітектурними бюро з розробки 5 нових моделей закладів освіти, що ґрунтуватимуться на принципах безпеки, безбар'єрності, різноманітності та багатофункціональності⁸².

81 Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану й аналізу потреб закладів загальної середньої освіти після деокупації: URL: <https://prosvitcenter.org/product/analitichnyi-zvit-za-pid-sumkami-doslidzhennia-stanu-y-analizu-potreb-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-pislia-deokupatsii/>

82 І що, можна буде навіть бігати в коридорах? В Україні з'являться школи нового формату. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/16/257711/>

Утім, в умовах відновлення освітньої інфраструктури та/або наявності загрози безпеці учасників освітнього процесу, доцільно також розглянути **низку тимчасових моделей організації освітнього процесу на ДОТ:**

дистанційні моделі навчання — дистанційні школи та платформи для дистанційного навчання, що передбачають як самостійне опанування учнями навчального матеріалу, так і взаємодію учасників освітнього процесу за допомогою засобів дистанційного зв'язку. Серед них увагу слід звернути на такі:

- **платформа “Всеукраїнська школа онлайн”**, що містить відеоуроки, тести та матеріали для самостійної роботи з 18 основних предметів відповідно до державного освітнього стандарту для 5–11 класів. За допомогою зазначеної платформи здобувачі освіти мають можливість продовжувати навчання відповідно до державного освітнього стандарту. Вдосконалення на базі цієї моделі потребуватиме прямої взаємодії між учасниками освітнього процесу та можливості отримання документа про освіту державного зразка. Доречним може стати забезпечення взаємодії з мобільним застосунком “Мрія”⁸³ після його впровадження;
- **дистанційні школи** — заклади освіти (зокрема і ті, які були переміщені), що здійснюють освітній процес у дистанційному форматі за допомогою платформ ZOOM, Google Meet тощо. Це дає змогу зберігати контингент учасників освітнього процесу, підтримувати взаємодію між ними, та гарантувати можливість отримання документа про освіту державного зразка. Недоліком залишатиметься можливість забезпечення належної якості освітнього процесу;
- **Міжнародна українська школа** — дистанційний заклад освіти, створений МОН у 2007 р. для навчання школярів, що перебувають за кордоном. У подальшому використовувалася для школярів, що проживають на ТОТ⁸⁴. Вона передбачає два формати навчання: екстернат (самостійне засвоєння матеріалу з подальшою

83 Українська “Мрія”: долучайтесь до спільноти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayinska-mriya-doluchajtesya-do-spilnoti>

84 Як здобувати освіту в Міжнародній українській школі Міністерства освіти і науки України? URL: https://help.khoda.gov.ua/how_to_get_an_education_at_the_international_ukrainian_school_of_the_ministry_of_education_and_science_of_ukraine.html

атестацією) та школа вихідного дня (навчання на вихідних із вчителями-предметниками). Випускники одержать документ про освіту державного зразка.

При подальшому розробленні державної освітньої політики для ДОТ важливо розглянути питання трансформації Міжнародної української школи. Посилити її роль у підготовці здобувачів освіти на ДОТ з урахуванням практик онлайн-шкіл, зокрема “Schooltogo”. Вона здійснює навчання та психологічну підтримку дітей, що перебувають за кордоном або на ТОТ⁸⁵.

Моделі швидкої організації освітнього процесу — тимчасове рішення для організації освітнього процесу в наявному фізичному просторі. Такі моделі можуть передбачати організацію освітнього процесу на базі вцілілих будівель і споруд або облаштування тимчасових споруд. А саме:

- **тимчасові освітні конструкції (temporary learning centers)** — оперативне (займає близько трьох місяців) спорудження модульних споруд. Такі конструкції можуть бути облаштовані як контейнери або ж як прибудова до закладу освіти;
- **багатофункціональні освітні простори та центри** — підземні (укриття) та наземні простори, облаштовані для організації освітнього процесу в різних форматах. Вони можуть включати зони для проведення уроків, лекцій та семінарів, арттерапії та тренінгів, індивідуальної та групової роботи учнів, лабораторії та студії STEM⁸⁶-освіти;

У березні 2022 р. МОН у співпраці з військовими адміністраціями, ЗВО та міжнародними донорами розпочали створення мережі освітніх хабів. На їхній базі впроваджуються освітні заходи (онлайн-лекції, підготовка випускників шкіл до НМТ, проведення навчальних занять зі STEM-освіти⁸⁷ тощо). Так, у Києві функціонують освітні хаби Донецька та Маріуполя, у Запоріжжі — Мелітополя;

85 Додаток дистанційних шкіл. URL: <https://osvitanow.org/dobirka-dystantsiinykh-shkil/>

86 STEM — акронім, утворений від слів “природничі науки” (Science), “технологія” (Technology), «інженерія» (Engineering) та “математика” (Mathematics).

87 Мережа українських освітніх хабів (Цифрових Освітніх Центрів — DLC). URL: <https://eduhub.org.ua/>

- **цифрові освітні центри** – безпечні простори для навчання і дозвілля школярів. Часто такі центри облаштовуються в укриттях або поруч із ними. Стабільний інтернет (зокрема і супутниковий), ноутбуки, навчальні матеріали забезпечують сталий навчальний процес у будь-якому форматі.

Станом на зараз сформовано мережу зі 154 цифрових освітніх центрів у 17 регіонах України. Під час розроблення державної освітньої політики для ДОТ доцільно розглянути питання масштабування цифрових освітніх центрів та влаштування до них дітей із числа внутрішньо переміщених осіб за місцем їх фактичного перебування.

Такі рішення забезпечать можливість відновлення освітнього процесу до відновлення будівель та споруд нової освітньої мережі. Після відновлення освітньої мережі такі простори можуть бути трансформовані в молодіжні, культурні та громадські центри, учнівські та студентські простори для організації неформальної освіти та позашкільних активностей молоді.

Застосування тієї чи іншої моделі потребує врахування не тільки умов, а й переваг і недоліків. Вибір моделі має враховувати можливість для учнів залишатись на зв'язку зі своїми однокласниками та вчителями, надолужувати освітні прогалини, зокрема за допомогою викладачів-тьюторів, отримувати психологічну підтримку від фахівців тощо. Такий підхід детальніше буде запропонований у Білій книзі.

2.3. Забезпечення функціонування закладів освіти на деокупованих територіях

У листопаді 2022 р. МОН опублікувало⁸⁸ покрокову інструкцію для відновлення освітнього процесу після звільнення ТОТ. Інструкція передбачає алгоритм першочергових дій для поновлення освітнього процесу в ЗЗСО. Так, серед обов'язкових дій керівника закладу передбачається здійснення нормативно-правового забезпечення діяльності закладу освіти (повернення чи відновлення печатки закладу й основних документів постійного зберігання), організація документообігу, бухгалтерського обліку та звітності, а також організація фінансово-господарської діяльності закладу в межах затвердженого кошторису.

Досвід відновлення освітнього процесу на деокупованій частині Харківщини був пов'язаний із численними труднощами у відновленні нормативно-правового забезпечення закладу та його документообігу. Причиною цього стало фізичне знищення частини документів (книги обліку видачі документів про освіту, алфавітної книги учнів, статуту закладу освіти, особових справ, документів із кадрових питань), а також втрата доступу до електронних освітніх систем. За словами С. Швід, заступниці начальника Ізюмської районної військової адміністрації, понад пів року знадобилося для відновлення основних документів. Подібне свідчить про необхідність мінімізації вимог, встановлених для відновлення документообігу закладу освіти та необхідність його максимального переведення в електронний формат із персоніфікованим віддаленим доступом.

У 2019 р. КМУ прийняв регулювання⁸⁹ щодо впровадження програмно-апаратного комплексу “Автоматизований інформаційний

88 Деокупація: алгоритми першочергових дій органів місцевого самоврядування та освітян. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/deokupaciya-algoritmi-pershochergovih-dij-organiv-miscevo-go-samovryaduvannya-ta-osvityan>

89 Про затвердження Положення про програмно-апаратний комплекс “Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту”: Постанова КМУ від 2 грудня 2021 р. № 1255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-2021-p#Text>

комплекс освітнього менеджменту (ПАК “АІКОМ”)⁹⁰. Території, які тривалий час перебували в окупації, потребуватимуть включення даних про учнівство. Врахуванню має підлягати відсутність українських документів, зокрема свідоцтва про народження або свідоцтва про здобуття освіти. Інформація має фіксуватись для відслідковування документації (видачі свідоцтв про народження, документів, що посвідчують особу) дітей на державному рівні. Відтак необхідно сприяти тому, щоб освітяни опановували реальні навички роботи з цифровими інструментами в онлайн-просторі.

МОН затвердило⁹¹ типовий перелік засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM⁹²-лабораторій. Серед них техніка, мультимедійне обладнання, електронні освітні ресурси та пристосування тощо. Окремі вимоги⁹³ встановлені для спеціальних закладів освіти. Суттєві пошкодження об'єктів, вивезення окупаційною адміністрацією устаткування, загальна невідповідність стандартам освіти ЗЗСО, тривалість окупації передбачає належне забезпечення. Таке забезпечення може відбуватись у координації з міжнародними та національними партнерами.

90 АІКОМ. Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту. URL: <https://aikom.iea.gov.ua>

91 Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій”: наказ МОН від 29 квітня 2020 р. № 574. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-20#top>

92 STEM — акронім, утворений від слів “природничі науки” (Science), “технологія” (Technology), «інженерія» (Engineering) та “математика” (Mathematics).

93 Про затвердження примірною переліку корекційних засобів навчання та реабілітаційного обладнання для спеціальних закладів освіти: наказ МОН від 22 березня 2018 р. № 271. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-korekciynih-zasobiv-navchannya-ta-reabilitacijnogo-obladnannya-dlya-specialnih-zakladiv-osviti>

2.4. Кадровий резерв освітян

Поновлення освітнього процесу на ДОТ потребує залучення кваліфікованих фахівців різного спектру. У жовтні 2023 р. Уряд затвердив Порядок формування кадрового резерву⁹⁴, який, зокрема, передбачає добір працівників у заклади освіти для ДОТ. Порядок визначає вимоги до кандидатів, а саме спроможність реалізовувати освітню програму, виховувати повагу до державної мови та державних символів, цінностей України тощо. Питання викликає пріоритетне право окремих груп населення (особи зі статусом ветерана війни, особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України) замість пріоритезації згідно з наявними компетенціями. Вимоги мають підлягати подальшому обговоренню.

Забезпечення освітнього процесу на деокупованих територіях потребує швидкого відновлення роботи освітніх установ (забезпечення оплати праці працівників, безперервності процесу (у різних форматах) тощо). Керівник закладу освіти та менеджмент (заступники керівника по напрямках, бухгалтери та юристи) є ключовими фігурами у внутрішній організації освітнього процесу. Відповідно до Закону України “Про повну загальну середню освіту”⁹⁵ та професійних стандартів⁹⁶ вони повинні відповідати встановленим вимогам. Такі вимоги⁹⁷ і процес відбору матиме свої труднощі (наприклад, недо-

94 Про затвердження Порядку формування кадрового резерву працівників для роботи у закладах освіти на деокупованих територіях України: Постанова КМУ від 17 жовтня 2023 р. № 1112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112-2023-p#Text>

95 Стаття 38 Закону України “Про повну загальну середню освіту” містить вимоги та обмеження до особи, яка може бути керівником закладу загальної середньої освіти, а також її основні права та обов’язки.

96 Про затвердження професійного стандарту за професіями “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)”: наказ Мінекономіки від 23 грудня 2020 р. № 2736. URL: https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf

97 Наявність громадянства України, вільне володіння державною мовою, ступінь вищої освіти не нижче магістра, педагогічний та/або науково-педагогічний стаж не менше ніж три роки, а також стан фізичного і психічного здоров’я, що не перешкоджає виконанню професійних обов’язків. Особа, що відповідає зазначеним вимогам, повинна пройти конкурсний відбір та визнається переможцем конкурсу відповідно до положень вищевказаного закону.

статня кількість релевантного досвіду роботи) під час відновлення освітньої мережі на ДОТ.

Врахуванню має підлягати часткове збереження мережі загальноосвітніх закладів. Зміни до Закону України “Про освіту”⁹⁸ та ухвалення підзаконних актів⁹⁹ забезпечило можливість продовження роботи в дистанційному форматі. Проте з огляду на тривалість окупації, характер деокупації зростає кількість випадків розірвання трудових відносин. Причиною цього є працевлаштування у громадах за новим місцем проживання, зокрема і за кордоном, неготовність працювати в небезпечних умовах, відсутність у громадах учнівського контингенту та спроможності забезпечити оплату праці.

Задоволення потреб у кадрах на ДОТ потребує оцінки наявних і потрібних людських ресурсів. Прогнозування ускладнюється великою кількістю змінних. Слід зважати на можливість скорочення мережі загальноосвітніх закладів. Причиною є знищення об’єктів освітньої інфраструктури, скорочення кількості учнівства тощо. Враховуватись має вартість витрат на навчання, навантаження на вчителів, необхідність впровадження додаткових заходів із подолання освітніх втрат, а також вагома розбіжність між розрахунковою та фактичною наповненістю класів.

Важливим є визначення компетентностей, якими мають володіти працівники у сфері освіти, забезпечення їх опанування. Так, Порядок формування кадрового резерву передбачає організацію підвищення кваліфікації з питань подолання наслідків війни, надання послуг, орієнтованих на захист прав і свобод людини та громадянина під час і після війни. Нині не презентована єдина державна програма професійної підготовки та/або перепідготовки педагогічних працівників для роботи у воєнних і поствоєнних умовах. При цьому існує низ-

98 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

99 Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ МОН від 28 березня 2022 р. № 274. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text>

ка програм від громадського сектору про мінімізацію освітніх втрат, надання психоемоційної підтримки, організації безпечного освітнього процесу.

Досвід¹⁰⁰ відновлення освітнього процесу в деокупованих громадах Харківської та Запорізької областей показує важливу роль практичних психологів, працівників із виховної та позашкільної роботи. 56,9 % освітян на ДОТ фіксують погіршення психоемоційного стану учнів (друге місце загалом серед освітніх втрат), 39,2 % – зниження когнітивних функцій учнів і 37,9 % – зниження темпів розвитку особистості, втрату мотивації тощо. При цьому 58,2 % опитаних покладають надію в цьому питанні на належну організацію діяльності психологічної служби ЗЗСО, що найліпшим чином забезпечить психоемоційне благополуччя учнів.

За результатами фокус-групових досліджень було встановлено, що першочерговим має бути надання посиленої психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

“ Я вважаю, що це буде поступовий, планомірний перехід, бо дітям, які знаходяться на окупованих територіях, також буде потрібно певний психологічний настрій відновити, щоб приступити до навчання.

Для цього потрібен не тільки практичний психолог школи, а спеціальна мобільна група психологів, яка є кваліфікованою в питанні роботи з травмою та на певний період приїжджатиме в громаду й проводитиме програму підтримки із залученням практичного психолога.

Згідно з типовим штатним розписом¹⁰¹ ставка одного психолога міської школи здійснюється з розрахунку на 700 учнів. Тож надання якісної психологічної допомоги виключно ресурсами одного фахів-

100 Дослідження проведено у червні–липні 2023 р. Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України на замовлення ГО “Центр інноваційної освіти ‘Про.Світ’”. URL: <https://prosvitcenter.org/product/analitichnyi-zvit-za-pidsumkami-doslidzhennia-stanu-y-analizu-potreb-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-pislia-deokupatsii/>

101 Про затвердження Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти: наказ МОН від 6 грудня 2010 р. № 1205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10#Text>

ця неможливе.

Важливу роль у відновленні освіти на ДОТ мають відіграти інклюзивно-ресурсні центри. Станом на листопад 2023 р. створено 709 інклюзивно-ресурсних центрів¹⁰², що налічують близько 4500 спеціалістів. Вони володіють навичками надання першої психологічної допомоги, а отже, можуть здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей, що пережили досвід окупації та бойових дій, психологічну підтримку освітян і батьків. Зі свого боку вони потребуватимуть належної матеріально-технічної бази, зокрема для здійснення спеціалізованої діагностики, підвищення кваліфікації та інших заходів підтримки (зокрема, конкурентний рівень оплати праці).

Кадровий дефіцит може бути подоланий за допомогою молодих фахівців. Нині в Україні відчувається гострий дефіцит педагогічних працівників, які готові викладати в зонах, наближених до бойових дій. Наприклад, на Харківщині на початок 2023/2024 н. р. бракувало як мінімум 600 працівників закладів освіти¹⁰³. Ця кількість може бути значно більшою після відновлення очного навчання. З огляду на такий дефіцит до роботи на ДОТ вже сьогодні залучаються студенти старших курсів закладів вищої освіти педагогічного спрямування. Близько 200 студентів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди викладають у навчальних закладах деокупованих громад Харківщини. Викладання здійснюється у межах педагогічної практики або студентами з індивідуальними графіками навчання з частковою оплатою праці. Схожий досвід є і в громадському секторі. Зокрема, ГО “Навчай для України” уже залучила 70 молодих фахівців до викладання в маленьких населених пунктах для 15 000 дітей. Молодь, що готова переїздити тимчасово на ДОТ, може не тільки задовольнити потребу в педагогічних працівниках, а й стати прикладом для учнівства і поштовхом до змін для всієї громади.

102 Портал ІПЛ. URL: <https://ircenter.gov.ua/>

103 У Харківській області не вистачає близько 300 педагогів. Як розв’язують цю проблему. URL: <https://suspihne.media/562035-u-harkivskij-oblasti-ne-vistacae-blizko-300-pedagogiv-ak-rozvazuut-cu-problemu/>

Учасники фокус-груп найбільшу надію покладають на повернення тих вчителів, які родом із цих територій (“А чому ми маємо покинути свою домівку, якщо вона в нас є і вона єдина... навіть якщо порушено [багато відсотків міста], але люди вертаються, бо це їхній дім”), а також відчутний акцент роблять на залученні молоді, студентів і яким легше поїхати в іншу громаду для відновлення там освітнього процесу (“Це педагогічні виші. Не волонтерство. Молодих фахівців треба заохочувати”).

До роботи у сфері освіти на ДОТ необхідно залучати людей не-педагогічних професій. Стаття 58 Закону України “Про освіту”¹⁰⁴ передбачає можливість укладення контракту строком на один рік для людей, які не мають кваліфікації педагога. Після першого року роботи такі особи мають пройти процедуру атестації для присвоєння професійної кваліфікації педагогічного працівника. Важливо, щоб в офіційних джерелах з’явилося роз’яснення щодо працевлаштування осіб без відповідної кваліфікації. Досі це не є розповсюдженою практикою. Критично важливим є створення короткострокових навчальних програм із методики викладання (наприклад, на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти чи на платформах дистанційного навчання (О.Університет, EdEra, Prometheus тощо)).

Перегляду також потребує педагогічна інтернатура, передбачена ст. 23 Закону України “Про освіту” та відповідним Положенням¹⁰⁵. Для ДОТ важливо визначити, хто саме може виконувати функцію педагога-наставника.

104 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

105 Про затвердження Положення про педагогічну інтернатуру: наказ МОН від 25 жовтня 2021 р. № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text>

Робота освітян на ДОТ має передбачати належні заохочення чи зміну підходів до тарифікації. Рішення Уряду¹⁰⁶ передбачає виплату щомісячної надбавки працівникам установ, закладів та організацій, що фінансуються з державного бюджету, за роботу на територіях бойових або можливих бойових дій у розмірі 100 % або 50 % посадового окладу. Зазначене рекомендується застосовувати також щодо бюджетних установ, які утримуються з місцевого бюджету. Слід врахувати, що такі особливості визначено виключно на період дії воєнного стану у прив'язці до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих (до моменту їх завершення), затверджених наказом Мінреінтеграції¹⁰⁷. Відновлення освітнього процесу на ДОТ може відбуватися протягом тривалого часу, зокрема і після завершення воєнного стану. Також слід врахувати обмеженість видатків місцевих бюджетів після деокупації. До роботи з огляду на обмеженість кадрових ресурсів можуть залучатися фахівці з інших областей України. Їх переїзд потребуватиме не тільки мінімальних вимог до безпеки, а й забезпечення базових потреб у розміщенні (за потреби) для них та членів їхніх сімей.

Учасники фокус-груп зазначають дві полярні позиції щодо мотивації вчителів. Перша — гідне фінансове забезпечення, додаткові фінансові бонуси для освітян на ДОТ, наявність житла й умов перебування.

“ Зарплата... місце проживання, житло...комунальні.

“ Навіть не житло, не зарплата, а, знаєте, якісь такі соціальні кредити для вчителів такої категорії, щоб вони могли собі дозволити купити житло там, де вони хочуть, там, де є робота.

106 Деякі питання оплати праці працівників підприємств, установ, закладів та організацій під час воєнного стану: Постанова КМУ від 25 серпня 2023 р. № 928. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2023-п%23Text#Text>

107 Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Мінреінтеграції від 22 грудня 2022 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

Друга — альтруїстична поведінка.

“Людей завжди мотивує ідея. І коли в тебе є свій якийсь запит особистий і є відповідь. Тому треба створити якийсь позитивний імідж вчителя взагалі, який цим займається. Тому що егоїстичний фактор завжди присутній, і це нормально. Тож головне — це ідея. Ідея, що я роблю щось, що працює і що потрібно.

2.5. Підходи до освітян, які залишалися на тимчасово окупованих територіях

Важливим аспектом кадрового резерву на ДОТ є питання освітян, які залишалися на окупованій території, перевірка відповідними службами правових і соціальних аспектів їхньої діяльності. Згідно з результатами фокус-групового дослідження, проведеного серед освітян, переважав активний осуд тих, хто співпрацював з окупаційною владою — незалежно від посад, які вони обіймали, і предметів, які викладали. Більшість учасників висловлювалися категорично проти залучення їх до роботи в школах.

“ Їх потрібно звільнити. Показати їм статтю 111 та звільнити «за власним бажанням».

“ Кому відмовляти? Вчителям, які пішли на співпрацю. Вчителям, які зрадили ім'я вчителя.

Небагато учасників наголошували на різному ступені провини.

“ Можливо, має бути структура людей, наприклад, гарних психологів чи, може, ті, хто можуть проводити співбесіди з такими людьми, дізнаватися, якесь там дослідження провести. Якщо людина дійсно бажає залишитися в Україні, я вважаю, що ми не маємо право їх там катувати, за щось там засуджувати, можливо, вони дійсно залишилися під окупацією вимушено.

На Харківщині ставлення було дещо менш категоричним порівняно з Запоріжжям. Ішлося про потребу ретельної оцінки поведінки, можливість робити винятки для вчителів із проукраїнською позицією і тих, хто щиро покаїться.

“ Я не вважаю, що ми в праві когось засуджувати і приміняти під них якісь критерії... І ми не знаємо, знову ж таки, всі ці вчителі колаборанти/не колаборанти, який вони мають ступінь емоційної

взаємодії, як на них тиснули/не тиснули і чому вони прийшли до цього. Ми також не знаємо, чому люди пішли на співпрацю, маючи своїх дітей у своїх школах, яких потрібно було все рівно комусь навчати, і вони були вимушені через те, що вони розуміли, що це їхні діти, вони до них підходили, навіть якщо підписані були якісь договори, але продовжували вчити їх за українською програмою, і не відкривали, і не роздавали оці підручники російські. Ніхто цього не відслідковував: по чому вони навчаються, то однозначно ми не можемо сказати, що ці всі вчителі не можуть бути далі вчителями, бо ось так вони один раз допустили похибку.

Також майже всі респонденти вважають, що лише факт перебування на окупованій території не може бути підставою для обвинувачення у колабораційній діяльності.

Коло осіб, які будуть притягнуті до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в освітній сфері, є обмеженим. Так, ККУ був доповнений ст. 111¹ “Колабораційна діяльність” 3 березня 2022 р. Чинна редакція ч. 3 ст. 111¹ ККУ передбачає, зокрема, відповідальність за здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації, уникненню відповідальності за здійснення збройної агресії проти України, а також дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора. Згідно з відповіддю¹⁰⁸ Офісу Генерального прокурора станом на 1 листопада 2023 р. обліковано 6869 проваджень за ст. 111¹ ККУ. Дані щодо відкритих проваджень за ч. 3 ст. 111¹ ККУ відсутні. Проведення аналізу, підрахунку або виокремлення інформації за цими критеріями не здійснюється. Притягнення до кримінальної відповідальності освітян можливе й за іншими частинами ст. 111¹ ККУ, а також

108 Відповідь від 13 листопада 2023 р. № 27/3-2110. URL: https://drive.google.com/file/d/1-vZ1sVFGYRixQP_Xv1_Cqkj8RGhjUfB_/view

ст. 111² “Пособництво державі-агресору” ККУ. Суди ухвалили¹⁰⁹ щонайменше 30 вироків за ч. 3 ст. 111¹ ККУ.

Водночас до кримінальної відповідальності за зазначеними статтями не можуть бути притягнуті особи, які впроваджували освітній процес на територіях, **окупованих до моменту прийняття відповідних змін** (АР Крим та місто Севастополь, частини Донецької та Луганської областей). Зазначене обґрунтовується незворотністю дії закону в часі. До відповідальності потенційно можуть бути притягнені лише ті особи, які станом на момент окупації території здійснювали процес, спрямований на впровадження освітніх стандартів держави-окупанта та продовжували зазначену дію на момент внесення відповідних змін до ККУ. Навіть у таких умовах доведення злочину може становити суттєві труднощі.

Склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 111¹, **не охоплює питання реалізації освітнього процесу**. Законопроект “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України” (реєстраційний номер 10136)¹¹⁰ пропонує доповнити ч. 3 ст. 111¹ ККУ заходами з реалізації стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Унаслідок цього до відповідальності можуть бути притягнуті всі вчителі, які працюють в освітніх закладах на ТОТ. Станом на кінець листопада 2023 р. законопроект перебуває на опрацюванні у Комітеті ВРУ з питань правоохоронної діяльності, до порядку денного сесії не внесений. Правозахисні організації у своїй позиції¹¹¹ визначають, що законопроект мінімально сприятиме досягненню його задекларованої мети: покращити роз-

109 Аналіз судової практики зі зміни виборчої адреси здійснювався на основі рішень, взятих із [Єдиного державного реєстру судових рішень](#). Пошук здійснювався у період ухвалення (постановлення) рішень від 3 березня 2022 р. до 1 листопада 2023 р. за такими критеріями: “Форма судочинства: кримінальна”, “Категорія справ: Кримінальні справи, Злочини проти основ національної безпеки України, Колабораційна діяльність”; пошук за контекстом: “Вчитель”, “Директор”, “Школа”.

110 Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України від 9 жовтня 2023 р. № 10136. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42957>

111 Аналіз пропонує змін до законодавства щодо відповідальності за колабораційну діяльність (Проекти Законів за р. н. 10136 та 10136-1. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/8077>

межування та уточнити формулювання у межах статей 111¹ та 111².

Альтернативний законопроект “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України” (реєстраційний номер 10136¹)¹¹² передбачає інші змістовні зміни. Проект пропонує передбачити **відповідальність за пропаганду на користь окупаційних сил під час викладацької, освітньої та педагогічної діяльності**, зокрема з використанням стандартів освіти РФ. Станом на початок листопада 2023 р. законопроект також перебуває на опрацюванні у Комітеті ВРУ з питань правоохоронної діяльності, до порядку денного сесії не внесений.

Заразом врахування потребує тривалий процес доведення та розгляду справи в суді, спроможність правоохоронної та пенітенціарної систем. Як наслідок, до окремої групи осіб відповідальність може бути не застосована взагалі або відповідальність буде мати номінальний характер.

До осіб, які впроваджували або реалізовували освітній процес за стандартами держави-агресора, мають бути застосовані інші заходи, окрім кримінальної відповідальності. Стаття 22 Закону України “Про повну загальну середню освіту” визначає, що педагогічні працівники закладів освіти приймаються на роботу за трудовими договорами¹¹³. Педагогічних працівників приймають на роботу в спосіб укладення з ними безстрокових трудових договорів. Пункт, що передбачав укладення строкових трудових договорів (від одного до трьох років) для педагогічних працівників, що досягли пенсійного віку, був визнаний неконституційним¹¹⁴.

112 Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України від 24 жовтня 2023 р. 10136-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43055>

113 Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20/conv#n291>

114 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України “Про повну загальну середню освіту” від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023 у справі № 1-5/2020(118/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#n50>

У статті 36 КЗПП України¹¹⁵ визначає виключний перелік підстав припинення трудового договору. Так, однією з підстав є розірвання трудових відносин у зв'язку з вчиненням аморального проступку (п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗПП України). Така дія має підтверджуватися фактами та бути несумісною з продовженням роботи, що має виховну функцію. Однак термін “аморальний проступок” не є конкретизованим.

Згідно з інформацією, наданою учасниками/цями фокус-групових досліджень, освітяни, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією та забезпечували освітній процес на ТОТ, найчастіше були звільнені “за власним бажанням”. Такі кроки обґрунтовувалися саме можливістю оскарження звільнення з інших підстав. Заразом факт звільнення за будь-якою з підстав не виключає можливості подальшого працевлаштування, зокрема і в закладах освіти. Окремих вимог, пов'язаних із доступом до професії, не встановлено.

Так, під час фокус-групового дослідження було зазначено:

“Є вчителі, які будуть зацікавлені в тому, щоб працювати з нами разом, але ми їх можемо просто покинути. Зараз відпрацьовується кілька алгоритмів: 1) створення бази таких людей; 2) судове рішення, яке буде або не буде (але проблема в тому, що судове рішення може тривати дуже довго, і тому дець рік людина може чекати); 3) сформувані учителям умовний бланк, де вони мають добровільно зголосити, якщо вони мали таку співпрацю. Якщо вони це приховують — наслідки будуть відповідними.

¹¹⁵ Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

Одночасно з цим укладення трудового договору у формі контракту в сфері освіти передбачено¹¹⁶ виключно з керівниками закладів освіти, керівниками закладів вищої освіти, завідувачами кафедр¹¹⁷, науковими та науково-педагогічними працівниками¹¹⁸. Як наслідок, встановити вимоги відповідності до посади, критерії звільнення з урахуванням викликів, пов'язаних зі збройною агресією, станом на сьогодні неможливо. Невизначено це і для інших залучених до освітнього процесу осіб, таких як: педагог-організатор, практичний/соціальний психолог, секретар, бібліотекар тощо¹¹⁹. У разі обмеження частини осіб у доступі до професії (зокрема і на певний період) необхідним є вирішення питання зайнятості. Педагогічним працівникам, що викладали предмети з ідеологічно-патріотичним компонентом (історія, захист Вітчизни, уроки духовності тощо), може бути запропоноване навчання для отримання суміжної професії (асистент учителя тощо) без можливості викладати первинний предмет.

116 Передбачено ч. 2 ст. 25 Закону України “Про повну загальну середню освіту”, а також розробкою типових форм контракту з боку МОН. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/10/05/Forma%20kontraktu%20z%20kerivnykom%20zakladu%20fakhovoyi%20peredvyshchoyi%20osvity.doc>

117 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

118 Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

119 Згідно зі штатним розписом, який затверджений наказом МОН. Див.: Про затвердження Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти: наказ МОН від 6 грудня 2010 р. № 1205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10#top>

2.6. Доступ до професії

Викладач має відповідати етичним вимогам. У 2011 р. в Україні була спроба введення етичного кодексу педагога¹²⁰, але його проект викликав загальне обурення представників професії, передусім через абстрактність вимог і зазіхання на особистий простір педагогічного працівника. При цьому в 2009 р. був підписаний Етичний кодекс лікаря України¹²¹, у 2016 р. — Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування¹²², а також Правила етичної поведінки поліцейських¹²³. У світовому контексті доцільним є вивчення й адаптація до українських реалій досвіду Ірландії (Code of Professional Conduct як ключові ролі вчителя в освіті¹²⁴), Сполучених Штатів Америки (кожен штат має свій кодекс професійної етики для освітян¹²⁵), Фінляндії тощо¹²⁶. Для української версії документа в умовах війни критично важливим має стати включення пункту про підтримку територіальної цілісності та визнання РФ країною-агресором. У майбутньому порушення положень етичного кодексу педагогічного працівника може використовуватись як підстава для розірвання трудових відносин у зв'язку з вчиненням аморального проступку.

120 Етичний кодекс українського педагога (Проект). URL: <http://surl.li/nfgrq>

121 Етичний кодекс лікаря України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09#Text>

122 Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 5 серпня 2016 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>

123 Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 листопада 2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

124 Code of Professional Conduct (Updated 2nd edition 2016). URL: <https://www.teachingcouncil.ie/fitness-to-teach/updated-code-of-professional-conduct/>

125 ETICO. URL: <https://etico.iiep.unesco.org/en/map/united-states-america/code-of-conduct>

126 Teacher's values and ethical principles. URL: <https://www.oaj.fi/en/education/ethical-principles-of-teaching/teachers-values-and-ethical-principles/>

Доступ до професії неможливий без проходження обов'язкових курсів підвищення кваліфікації. Нині професійне зростання вчителя¹²⁷ передбачає 150 годин навчання впродовж 5 років (атестаційного періоду), 10 % з яких у частині роботи з учнями з особливими освітніми потребами. При цьому формат, теми, суб'єкт підвищення кваліфікації визначаються самим педагогічним працівником. На ДОТ ця свобода може бути обмежена, а норми видозмінені через подовження атестаційного періоду на термін окупації (але не більше 5 років), додавання обов'язкових компонентів (зокрема надолуження освітніх втрат (10 % часу), організація безпечного освітнього середовища (5 % часу), засади Нової української школи), передбачення стажувань та обміну досвідом тощо. При цьому молоді викладачі зобов'язані мати додаткову професійну підготовку, менторський супровід тощо.

Як зазначають учасники фокус-групового дослідження, програма підвищення кваліфікації для вчителів ДОТ потрібна. Її зміст має залежати, зокрема, і від регіону.

“ На рівні Міністерства чи на рівні управлінь створити якийсь департамент, який буде відповідати саме за допомогу школам, які на деокупованих територіях. Навіть у межах цієї спільноти буде дуже різний досвід, дуже різна ситуація, і це буде якийсь профільний орган.

“ Мені здається, обов'язково виділяти окремі моніторинги з точки зору допомоги, що потрібно конкретній школі.

Важливим є підвищення кваліфікації з питань цифрової грамотності, українознавчого компонента (українська мова, культура, історія). При цьому навчання має бути максимально практичним.

127 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (статті 50, 59); Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/463-20#Text> (статті 48, 51); Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: Постанова КМУ від 21 серпня 2019 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>; Про затвердження Положення про атестацію педагогічних працівників: наказ МОН від 9 вересня 2022 р. № 805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-22#Text>

- “ То не тільки для тих вчителів [що були в окупації чи виїжджали за кордон] потрібно, а і для всіх (через цифрову грамотність, незважаючи на війну, про дистанційну освіту).
- “ ...Вибачте, у вигляді презентацій по 60–80 слайдів на самостійне опрацювання, і зовсім ніякого практичного досвіду обов’язкового, то я взагалі не бачу сенсу в цих всіх слайдах... Вона неефективна, не вистачає практичного досвіду, обміну реальним досвідом, коли вчителі проводять свої конференції...
- “ За статистикою, вчителі найкраще за все навчаються від колег. В школах потрібно створювати (знову ми до цього повертаємося) саме щоб була працююча команда. Мені здається, задача цього департаменту є саме створення команд, зацікавлених, знайти там поставити завучів, директорів, які будуть самі відповідати за навчання свого колективу...

Рівень знань педагогічних працівників для забезпечення належного освітнього процесу на ДОТ потребуватиме моніторингу. Нині зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівники здійснюється під час процедури сертифікації. Вона відбувається за власною ініціативою для обмеженого кола педагогічних працівників (ст. 51 Закону України “Про освіту”)¹²⁸. Зі свого боку моніторинг роботи педагогічних працівників на ДОТ необхідний для оцінки впровадження заходів з реінтеграції територій.

128 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Включення в український освітній простір

3.1. Визнання знань, здобутих на тимчасово окупованих територіях

Освітні документи, видані окупаційною владою, не визнаються Україною. Відповідно до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”¹²⁹ будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на ТОТ, є недійсним і не створює правових наслідків. За даними окупаційної адміністрації, у школах ТОТ (крім АР Крим та міста Севастополя) навчаються понад 320 тис. осіб, із яких 29,5 тис. — першокласники¹³⁰.

Передбачені порядки визнання знань і кваліфікацій, здобутих на ТОТ, розраховані на незначну кількість бажаючих. Підтвердження здобуття загальної середньої освіти, здобутої на ТОТ, було можливим:

- під час звернення з метою продовження здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти¹³¹;
- через екстернатну форму здобуття освіти¹³².

Обидва варіанти передбачають складання річного оцінювання та ДПА. У разі звернення через Освітні центри передбачається складання ДПА лише з української мови та історії України. Процедура здійснюється у визначені періоди (у період роботи Освітніх центрів або складання річного оцінювання та ДПА згідно з загальним кален-

129 Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

130 Более 320 000 школьников пойдут в школы в новых регионах. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/news/2023/08/29/992466-bolee-320-000-poidut-v-shkoli-v-novih>

131 Здійснюється в порядку, який визначений наказом МОН. Див.: Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України: наказ МОН від 1 березня 2021 р. № 271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>

132 Здійснюється відповідно до п. 9 розділу II “Положенням про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти”. Див.: Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затверджене наказом МОН від 12 січня 2016 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#top>

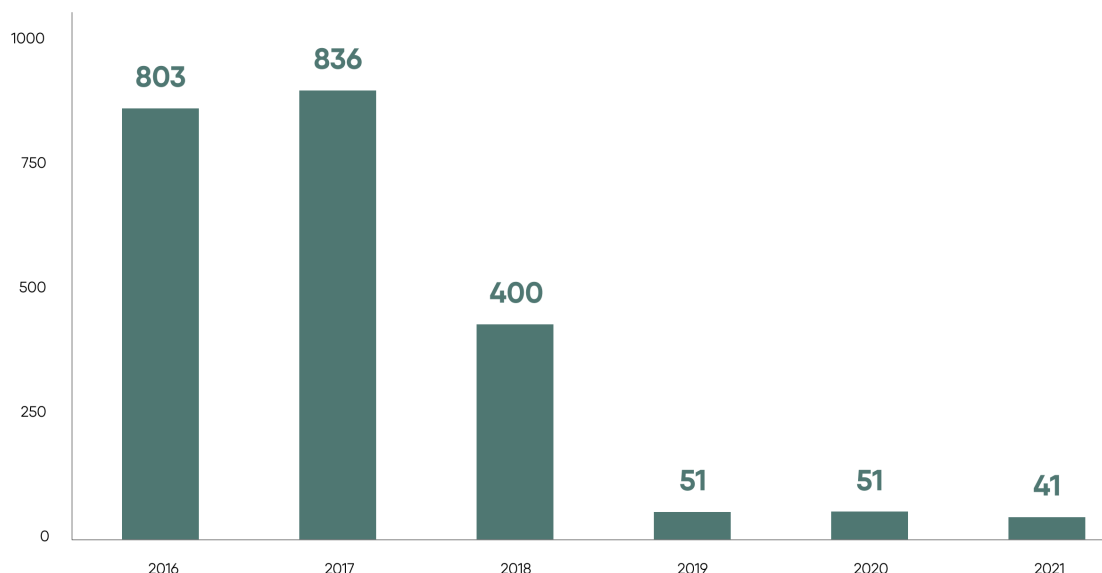
дарним планом). Деокупація території потребуватиме адаптивності графіків з одночасною спроможністю швидкої оцінки знань учнівства. У Херсонській області після деокупації, за словами начальника управління освіти, культури, молоді, туризму та спорту Бериславської міської ради М. Гончара, було прийнято рішення щодо впровадження адаптивної тривалості навчального року (продовжено на місяць) з метою надолуження освітніх втрат у 2022/2023 н. р.

Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” (п. 12 ст. 7)¹³³ визначає право на проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання в системі вищої освіти на ТОТ (тільки АР Крим та місто Севастополь) після початку окупації за умови вступу до 2014 р. Проходження атестації¹³⁴ здійснює будь-який ЗВО.

133 Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

134 Порядок проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на ТОТ України після 20 лютого 2014 р., затверджений Наказом МОН від 19 травня 2016 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-16#Text>

Згідно з даними МОН¹³⁵ у 2016 р. процедурою атестації скористалися 803 особи, у 2017 р. – 836 осіб, у 2018 р. – 400 осіб, у 2019 р. – 51 особа, у 2020 р. – 51 особа, у 2021 р. – 41 особа відповідно.

Слід враховувати, що атестація передбачає створення Комісії (не менше трьох осіб), покладає фінансове навантаження на Заявника. Також працюють кваліфікаційні центри¹³⁶, спрямовані на оцінювання і визнання результатів навчання осіб, зокрема здобутих за допомогою неформальної чи інформальної освіти, присвоєння/підтвердження відповідних професійних кваліфікацій. Визначається¹³⁷, що їхня робота є одним із напрямів реалізації Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення ДОТ у частині освіти.

ВРУ підтримала законопроект “Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України” (реєстраційний но-

135 Відповідь від 16 листопада 2023 р. № 3/6688-23. URL : https://drive.google.com/file/d/1OX-IDn_H1-BpMk_CY-wrEaZDvYz_bBS-/view

136 Кваліфікаційні центри. URL: <https://nqa.gov.ua/qualification-centers/>

137 Мінреінтеграції: Триває активна робота над відновленням освіти на деокупованих територіях. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minreintegratsii-tryvaie-aktyvna-robota-nad-vidnovlen-niam-osvity-na-deokupovanykh-terytoriakh>

мер 9591)¹³⁸. Він пропонує¹³⁹ визначити процедури підтвердження результатів навчання на різних освітніх рівнях. Порядок визнання результатів навчання для вищої освіти передбачає атестацію та продовження навчання за індивідуальною програмою із зарахуванням не більше 75 % освітньої програми. Фінансування здійснюватиметься за кошти державного бюджету. Впровадження потребує розроблення підзаконних нормативно-правових актів.

Також студентів окремих ЗВО на ТОТ направляли/ють до РФ для складання випускних іспитів. Як результат, особи отримують диплом про вищу освіту встановленого російським законодавством зразка.

Визнання знань і кваліфікацій, здобутих на ТОТ, потребуватиме вимірювання освітніх втрат та має відбуватися уніфіковано. Необхідність проведення оцінки/атестації знань значної кількості осіб (у результаті їх запиту або підходу як частини державної політики) потребуватиме рішень, завдяки яким буде мінімізована корупційна складова, не залучатиметься велика кількість фахівців і часу для організації та проведення, будуть використані вже існуючі підходи та системи. Для вимірювання освітніх втрат доцільно використовувати діагностичні тести на платформі “Всеукраїнська школа онлайн”¹⁴⁰. Вони передбачають проведення діагностичних тестів (первинних, вторинних) за низкою предметів для окремих класів. Методика й інструментарій для подолання освітніх втрат запропонований громадською спільнотою “Освіторія” у серії курсів “Наздоженемо”¹⁴¹.

Також функціонують 9 регіональних центрів оцінювання якості освіти¹⁴². Робота центрів спрямована на здійснення зовнішнього

138 Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України: від 8 серпня 2023 р. № 9591. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42477>

139 Верховна Рада України прийняла за основу законопроект щодо забезпечення прав для громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях здобути освіту. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/240363.html>

140 Навчальні втрати в умовах війни: як учителю їх діагностувати та компенсувати. URL: <https://sqe.gov.ua/navchalni-vtrati-v-umovakh-viyni-yak-uchi/>

141 Наздоженемо: курси про подолання освітніх втрат. URL: <https://osvitoria.university/courses/nazdojenemo/>

142 Регіональні центри. URL: <https://testportal.gov.ua/regions/>

незалежного оцінювання, сертифікації педагогічних працівників і моніторинг якості освіти. Розширення географії роботи центрів, а також здійснення ними додаткових вимірювань потребуватиме людського, часового, матеріально-технічного ресурсів.

3.2. Виклики відновлення національної освіти на деокупованих територіях

Українці, які проживають на ТОТ, потребуватимуть опанування предметів українознавчої складової. Навчання на ТОТ здійснюється за російськими стандартами та системою. Скороченими, вилученими або зміненими відповідно до російських наративів є такі навчальні предмети, як українська мова та література, історія України, захист України. Нині вивчення таких предметів можливе лише на сімейній або екстернатній формах навчання в українському загальноосвітньому закладі або з використанням матеріалів Всеукраїнської школи онлайн, Національної платформи з вивчення української мови тощо, тобто самотійно опановуючи¹⁴³. Адаптивні програми, додаткові курси (зокрема для дітей, які тривалий час перебувають в окупації) для різних вікових груп на тепер відсутні. Їх розроблення може включати визначення пріоритетів щодо тем (можливість пропуску певних із них), формування єдиного загальноукраїнського курсу (включатиме такі предмети, як історія, географія, література), адаптивний період щодо переходу на навчання українською мовою. Це потребує перегляду існуючих вимог щодо організації освітнього процесу в Україні та підготовки уніфікованих матеріалів для використання на ДТОТ. Одноразом з цим роз'яснення потребуватимуть російські наративи (детальніше: розділ [“Комунікаційна складова освітньої політики на деокупованих територіях”](#)).

Учні та студенти потребуватимуть інтеграції в український освітній простір. Тривале навчання у середовищі, відмінному від того, що орієнтоване на всебічний розвиток особистості¹⁴⁴, потребує часу та різноманіття інструментів. У таких ситуаціях може не застосовуватися можливість обрання домашньої чи екстернатної форм навчання, оскільки вони поглиблюватимуть розрив між дитиною та українським освітнім середовищем. Інший ризик — написання батьками відмов від

143 Національна платформа з вивчення української мови: URL: <https://speakukraine.net/>

144 Згідно з метою, визначеною в Законі України “Про освіту”. Див.: Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top>

вивчення певних предметів їхніми дітьми, що є загальною практикою щодо варіативної складової, або ігнорування відвідування певних предметів.

У 2021 р. Мінреінтеграції реалізувало проєкт з інтеграції молоді з ТОТ при вступі у ЗВО. Підготовчі курси пройшли¹⁴⁵ 189 людей (замість запланованих 1505) у 15 ЗВО. Середні витрати на підготовку, забезпечення та проведення підготовчих курсів на одну особу становили 19 107 грн. Досвід таких курсів не може бути повною мірою релевантний для всіх ДОТ (учасниками були абітурієнти, які бажали вступити до ЗВО на підконтрольній території України). Мають враховуватися самі програми, які були розроблені ЗВО, та відгуки від тих, хто їх завершив. Узагальнена інформація відсутня.

Необхідними є позанавчальні активності, курси та програми не лише освітнього, а й культурного спрямування. Учасники фокус-груп наголошують на важливості позашкільних і позанавчальних заходів як для учнів, так і для батьків, особливо щодо знання і використання української мови та загалом українознавчого компоненту (історія, культура, традиції):

“ Діти вчать на прикладі. Необхідно залучати до вивчення української мови і до спілкування українською керівників гуртків, тренерів спортивних секцій, адже діти, зазвичай, кумирами собі саме цих людей, до яких вони з задоволенням ходять. Тож важливість проведення україномовних позашкільних занять є навіть більшою, ніж уроків, адже до уроків вони звикли. Вони звикли, що на всіх уроках вони говорять українською, а поза межами уроку це зовсім інше спілкування.

“ Позашкілля важливіше ніж навіть уроки, бо уроки в селищах на українській і їх вже це звично, а поза межами зовсім інше спілкування.

145 Звіт про виконання паспорта бюджетної програми на 2021 рік. URL: https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/zvit_2021_3901120.pdf

Після деокупації ймовірний ризик того, що родини будуть уникати відвідування закладів освіти. Причиною може бути не тільки безпекова ситуація (детальніше: розділ [“Відновлення освіти на деокупованих територіях: Мережа закладів освіти”](#)), а й ідеологічні розбіжності. У такому випадку важливим має стати облік дітей. Особливо тих, які перебувають в окупації протягом тривалого часу. У таких дітей може не бути українських документів, вони можуть не бути обліковані в системі AIKOM.

Важливим є поступове залучення і батьків саме через дітей до україномовного середовища:

“Зробити курси для батьків, для мотивації, організовувати програму, розмовні клуби для батьків і просто для людей разом із фінансуванням ООН і співпраці.

3.3. Роль батьків (осіб, що їх замінюють)

Важливою для реінтеграції молоді в український освітній простір є роль батьків¹⁴⁶. Досвід тимчасової окупації українських територій доводить, що саме батьки визначають, до якої освіти матимуть доступ їхні діти, зокрема:

- Батьки визначають місце проживання дитини.
- Батьки мають/ли написати заяву для продовження навчання та отримання документів про освіту учнями ЗЗСО¹⁴⁷.
- Позиція батьків та рідних може впливати на ставлення дитини до причин і наслідків збройної агресії Росії проти України. Така позиція може бути відмінною за офіційну позицію.

Засоби впливу, передбачені чинним законодавством (наприклад, виконання функцій Служби у справах дітей), у період перебування сім'ї на ТОТ неможливо застосовувати. Лише частина підтримує зв'язок з українським освітнім закладом. Такі дії часто пов'язані з безпековими ризиками. Розуміючи важливість залучення дітей до навчального процесу, окупаційна влада використовує методи шантажу та погроз батькам¹⁴⁸. Інша форма мотивації – щомісячні виплати в розмірі 4000 руб родинам, що віддали своїх дітей у заклади освіти на ТОТ¹⁴⁹.

146 Розуміється також особа, що усиновила чи удочерила, опікун, піклувальник, патронатний вихователь, прийомні батьки, батьки-вихователі, фактичний вихователь, мачуха або вітчим

147 Алгоритм дій для продовження навчання та отримання документів про освіту учнями ЗЗСО, які перебувають на тимчасово захоплених територіях. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/algo-ritm-dij-dlya-prodovzhennya-navchannya-ta-otrimannya-dokumentiv-pro-osvitu-uchnyami-zzso-ya-ki-perebuvayut-na-timchasovo-zahoplenih-teritoriyah>

148 Окупанти погрожують конфіскувати майно батьків, які не віддають своїх дітей на навчання до російських шкіл на ТОТ. URL: <https://sprotiv.mod.gov.ua/okupanty-pogrozhuuyut-konfiskuvaty-majno-batki-ya-ki-ne-viddayut-svoyih-ditej-na-navchannya-do-rosijskyh-shkil-na-tot/>

149 Родители, чьи дети будут обучаться очно в Херсонской области имеют право... URL: <https://t.me/depobrherson/38>

Додаткової комунікації потребуватимуть обов'язки батьків. Так, згідно зі ст. 150 Сімейного кодексу України¹⁵⁰ батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти. Цей обов'язок безпосередньо пов'язаний із нормою ст. 53 Конституції України¹⁵¹. Відповідно до неї повна загальна середня освіта є обов'язковою. Стаття 12 Закону України “Про охорону дитинства”¹⁵² визначає відповідальність батьків за розвиток дитини. Зокрема, вони повинні сприяти здобуттю освіти в навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту. Якщо здобувач освіти систематично пропускає заняття без поважної причини, а навчальний заклад не має інформації про те, де він перебуває, то батьки можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності (частини 1–4 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення)¹⁵³.

З іншого боку, передбачено (ст. 55 Закону України “Про освіту”)¹⁵⁴, що батьки здобувачів освіти мають право захищати їхні права та законні інтереси та звертатися до закладів освіти, органів управління освітою.

Важливою є побудова довіри між батьками й українською освітою. Цьому може сприяти активне залучення батьків у освітній процес. Слід розглянути можливість:

- Створення батьківських рад і підтримка їх функціонування.
- Забезпечення роботи служби психологічної підтримки для дорослих на базі ЗЗСО.
- Проведення спільних арттерапевтичних, спортивних, культурних занять для родин.

150 Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

151 Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

152 Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

153 Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

154 Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

- Організації батьківських шкіл, “чаювання”, проведення лекцій та семінарів щодо психоемоційної підтримки дитини, організації навчального процесу, статевого виховання тощо.

Зазначене може впроваджуватись паралельно з проведенням інших активностей у громаді: розмовних клубів, курсів підвищення кваліфікації/перекваліфікації для доступу до нової професії тощо. Долучення до таких форматів потребуватиме активної комунікації, оскільки вони суттєво відрізняються від попереднього досвіду мешканців ТОТ.

Для підтримки батьків і їхньої залученості доцільно забезпечити інформаційні матеріали про українську освіту. Матеріали мають бути виготовлені у різних форматах (відеоролики, буклети, інструкції тощо) доступною мовою (уникаючи канцеляризмів). Серед переліку інформації може визначатись інформація про права та обов’язки здобувачів освіти, їхніх батьків і осіб, що їх заміщують; цінності та принципи Нової української школи; контакти освітніх, правозахисних, медичних, психологічних установ і служб; ключова інформація щодо діяльності інклюзивно-ресурсних центрів; механізм визнання документів про освіту; ресурси для надолуження освітніх втрат і самопідготовки тощо.

Необхідною може стати підтримка батьків у забезпеченні учнівства шкільним приладдям і безоплатним харчуванням у ЗЗСО. Особливо гострим це питання може бути для територій, що тривалий час перебували в окупації і де частина дорослого населення не матиме змоги відразу отримувати належний дохід. Економічна ситуація на них протягом певного періоду може бути незадовільною та залежати від гуманітарної підтримки. Підтримка батьківства у їхній зайнятості може відбуватися у різних форматах. Моделі такого залучення потребують додаткового розгляду.

Комунікаційна складова освітньої політики на деокупованих територіях

Важливими аспектами політики відновлення національної освіти є створення чіткої стратегії комунікації. Вона має включати змістовне розуміння повідомлень, які транслюються чи мають транслюватися на ТОТ і ДОТ. Також має включати розроблену систему механізмів, інструментів поширення цих повідомлень, залучення різних зацікавлених сторін до обговорення (органи державної і місцевої влади, лідери думок, громадські організації, наукова спільнота, медіа та громадськість тощо).

Гострою є потреба у розвінчанні наративів, які сформували на ТОТ окупаційні адміністрації. Зміст цих наративів стосується таких основних тем:

- Україна та все українське – недорозвинене й недолуге.
- Україна – агресивна держава.
- Україна – маріонетка Заходу.
- Українці і росіяни – один народ.
- Російська армія – армія-визволителька.
- Росія всім допомагає.

Ці наративи мають загальнополітичний характер, але їх особливо активно поширюють серед дітей, молоді через заклади освіти. Додаток № 2 “Наративи російської пропаганди, що використовуються для впливу на свідомість учнівства” містить детальнішу інформацію щодо наративів, які РФ використовує на ТОТ.

Відсутнє розуміння, які саме повідомлення мають транслюватися. Це пов’язано з невизначеністю цих питань у правовому полі та браком злагодженої системи загальнодержавної комунікації.

Освітняни, які брали участь у фокус-груповому дослідженні у Запорізькій і Харківській областях, продемонстрували запит на прозору й чітку комунікацію щодо питань організації навчального процесу на ДОТ, зрозумілий алгоритм переходу (повернення) до українських освітніх програм, вирішення кадрового питання.

“ Однозначно потрібне якесь законодавство, яке прописано чітко і юристами, бо тут грані визначити дуже важко... і тільки на законодавчому рівні має бути створений закон, який передбачає, що робити з цими людьми, ступінь, скажімо так, їх задіяності в колаборації, дійсно переконання.

Також вагомим є питання формування (повернення, утвердження) української національної ідентичності серед учнівства, а також комунікація з батьками, які мають різний досвід.

“ Донести до людей розуміння того, що так, як було раніше до цього всього, уже так не буде, і треба мислити більш на випередження на майбутнє і діяти тут і зараз.

Важливим аспектом у комунікаційній політиці є прояснення (наскільки це можливо) планів органів влади щодо відновлення цих територій і мережі шкіл зокрема. Як зазначають учасники фокус-груп:

“ Люди не бачать завершення цієї ситуації... Якщо б були якісь плани, які, там, приблизно, завершаться через пів року – всі б повернулися, але хто ж нам таке дасть.

Відновлення комунікації між учасниками освітнього процесу потребуватиме довіри та взаємодії. Саме освітяни задають тон, рамку комунікації між учнями з різним досвідом проживання окупації.

“ Якщо вчитель спланує правильно свою роботу і не буде підтримувати, роздмухувати всякі там такі питання, які можуть перерости в велику проблему, то все буде нормально... Навіть якщо здіймається така велика проблема, то не виносити її на загал, а зробити все, щоб її пригасити і звести до нуля.

При доволі радикальному ставленні до освітян, які пішли на співпрацю з окупаційною владою, вчителі значно лояльніше ставляться до дітей, які були в окупації і навчалися за російськими програмами.

“ Діти не винуваті, тут питання до батьків у першу чергу.

“ Конфлікти між дітьми будуть, з цим ми нічого не зробимо.

Більш проблемною для освітян є комунікація з батьками цих дітей і їх повернення до проукраїнських настроїв.

На ДОТ потрібно впроваджувати політику ідентичності. Ця політика має бути спрямована на підтримання культурного, етнічного, релігійного, національного чи соціального самовизначення окремих груп населення. Необхідно врахувати кілька ключових інструментів впровадження цих політик, а саме:

- **Створення освітніх програм і педагогічних підходів для збереження та поширення української культурної спадщини.** Розроблення таких програм сприятиме формуванню ідентичності, розвитку критичного мислення та толерантності. Вони можуть включати модулі з вивчення історії, культури, традицій різних національних груп, релігійних та етнічних меншин, а також вивчення проблем демілітаризації, миру, конфліктів та їхнього вирішення.
- **Створення та підтримання соціальних кампаній.** Їх спрямування на демілітаризацію суспільної свідомості громадян, які довгий час перебували в окупації під впливом російського сильно мілітаризованого освітнього простору.
- **Проведення діалогових платформ та обмін досвідом.** Платформи сприятимуть підтриманню взаєморозуміння та діалогу, слугуватимуть простором для обміну поглядами та досвідом.
- **Розроблення і впровадження психосоціальних програм.** Запровадження програм психосоціальної підтримки для тих, хто пережив окупацію, воєнні конфлікти, вимушену міграцію, особисті втрати тощо, для зміцнення психологічного становища суспільства загалом.
- **Підтримання та фінансування проектів і програм.** Спрямовані на

запобігання міжгруповим конфліктам всередині громад і суспільства загалом у локальному та загальнонаціональному масштабах.

- **Проведення публічних кампаній та заходів.** Необхідною є організація різноманітних заходів, виставок, фестивалів, ярмарків тощо.

Запропоновані заходи можна використовувати окремо або в комбінації. Кінцева ж мета має полягати у зменшенні впливу або зміцненні невоєнного способу мислення, цінностей і переконань, яке зазвичай характеризується мирним, ненасильницьким способом життя. Це може включати у себе відмову від насильства, розвиток мирних практик, зміцнення цінностей безпеки, просування демократії тощо. Це має бути належним чином відображено у державній політиці у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності¹⁵⁵.

155 Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Висновки та рекомендації

Наведений у Зеленій книзі матеріал свідчить про критичну необхідність підготовки до деокупації територій на кількох рівнях:

Організаційному. Ідеться про підготовку кадрового резерву управлінців і педагогічних працівників, напрацювання нормативно-правової бази, мережування закладів освіти, забезпечення видатків на матеріально-технічне оснащення ЗЗСО та додаткові заходи підтримки для осіб, що виявили готовність працювати на ДОТ.

Змістовому. Ідеться про моніторинг рівня знань учнівства, підготовку матеріалів для надолуження освітніх втрат, підготовку матеріалів для використання у ЗЗСО з різним досвідом перебування в окупації.

Сенсовому. Ідеться про пропрацювання російських наративів у інформаційному просторі ТОТ, виокремлення найпоширеніших міфів і підготовку наративів, що сприятимуть їх руйнуванню й посиленню української ідентичності натомість. Проведення інформаційної кампанії щодо питань відновлення освітнього процесу.

Ця підготовка має відбуватися комплексно, на центральному, регіональному та місцевому рівнях. До підготовки мають залучатись профільні фахівці, національні та міжнародні неурядові організації, донорські організації тощо.

Задля ефективного відновлення національної освіти на майбутніх ДОТ рекомендується **здійснювати систематичний моніторинг й оцінку ситуації на ТОТ і ДОТ**, а також:

У питання змісту освіти:

- здійснити порівняльний аналіз освітніх стандартів і програм України та РФ для виявлення потенційних зон перетину й розбіжностей;
- розробити діагностичні тести для всіх класів із ключових предметів;
- розробити програми для надолуження освітніх втрат та забезпечити оволодіння ними вчительства;
- розробити навчальні матеріали (зокрема і російською мовою) для поступового включення учнівства в український освітній контекст (актуально для ЗЗСО, що перебувають в окупації з 2014 р.).

У питанні відновлення освітнього процесу:

- дослідити й сформуванати орієнтовну мережу закладів освіти на майбутніх ДОТ, відповідно до того підготувати орієнтовні розрахунки учнівського контингенту, педагогічних працівників усіх профілів, видатків тощо;
- визначити механізм доступу до професії педагогічних працівників, що перебували на ТОТ та/або реалізовували освітні програми країни-агресора;
- забезпечити доступ до підвищення кваліфікації за напрямками психоемоційної підтримки, організації безпечного й ефективного навчання, надолуження освітніх втрат;
- запропонувати широкому колу вузькопрофільних фахівців долучитися до викладання на ДОТ після проходження короткострокових навчальних програм на базі ІППО;

- розробити етичний кодекс педагогічного працівника та забезпечити його впровадження на національному рівні;
- забезпечити перехід на контрактну форму працевлаштування вчительства з можливістю дострокового розірвання контракту;
- підсилити команди інклюзивно-ресурсних центрів і залучити їх до поглибленої роботи з запитами учасників освітнього процесу;
- внести зміни до Типового штатного розпису ЗЗСО й забезпечити можливість для закладів приймати на роботу більшу кількість психологів і соціальних працівників забезпечивши відповідне фінансування;
- забезпечити підготовку менеджерських позицій (директорів, бухгалтерів тощо) кадрового резерву у достатній кількості;
- переосмислити механізм оплати праці й запропонувати фінансові заохочення особам, що висловлять бажання працювати на ДОТ;
- перевести весь документообіг ЗЗСО в цифровий формат із доступом через цифровий підпис для визначеного кола осіб;
- забезпечити цифровізацію паперових документів і їх збереження у хмарному середовищі;
- забезпечити постійне підвищення цифрових навичок освітян.

У питанні включення мешканців ДОТ в український освітній простір:

- запровадити механізми визнання знань і кваліфікацій, здобутих на ТОТ, із мінімізацією часових, фінансових і людських ресурсів (наприклад, через розгалуження мережі Екзаменаційних центрів);
- забезпечити включеність батьківства в освітній процес через створення і підтримання батьківських рад, організації просвітницьких заходів для них;
- трансформувати заклади освіти на ТОТ у громадські простори для освіти дітей і дорослих;

- забезпечити різноманітні формати опанування української мови, знайомства з українською історією, культурою, традиціями.

У питанні комунікаційної політики:

- дослідити міфи та наративи, що поширює РФ на ТОТ і напрацювати стратегії їх знешкодження;
- сформувати комунікаційні повідомлення для мешканців підконтрольних і непідконтрольних територій та забезпечити їхнє поширення на цільові аудиторії;
- напрацювати чіткі політики щодо відновлення національної освіти на ТОТ і зробити їх загальновідомими;
- забезпечити впровадження політики ідентичності.

Відновлення національної освіти на ДОТ залежить від низки чинників. Серед них:

- тривалість окупації та її характер;
- безпекові фактори (мінування, обстріли тощо);
- наявна інфраструктура (наявність руйнувань/пошкоджень, доступна освітня мережа тощо) і транспортне сполучення;
- демографічна ситуація;
- доступний кадровий резерв;
- економічна ситуація в країні та можливість посиленого фінансування ДОТ.

Зазначені чинники є динамічними, тому важливим є забезпечення моніторингу й адаптації підходів відповідно до поточної ситуації на момент деокупації окремих населених пунктів, а також формування відповідальної координаційної групи в МОН.

Детальні пропозиції та рекомендації з урахуванням відгуків широкого кола заінтересованих сторін будуть узагальнені у “Білій книзі: Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях”.

Додаток № 1. Звіт за результатами проведення фокус-групового дослідження серед освітян Запорізької і Харківської областей

Метою дослідження було виявлення організаційних і психологічних передумов і стратегій відновлення освітнього процесу на ДОТ Запорізької і Харківської областей, визначення чинників готовності освітян працювати (викладати) в ЗЗСО на ДОТ.

Відповідно до мети дослідження було, зокрема: визначено уявлення освітян щодо можливостей відновлення і повернення ЗЗСО названих територій до повноцінного функціонування за українською програмою після деокупації; виявлено соціально-психологічні й організаційно-методичні чинники готовності освітян із різних регіонів працювати чи викладати в ЗЗСО на ДОТ; визначено рівень готовності освітян співпрацювати в одному колективі з колегами, які мають досвід співпраці з окупаційною владою, і навчати учнів, які тривалий час навчалися за російською програмою; та окреслено допустимі особливості й обмеження перехідного періоду з українізації на цих територіях.

Було проведено фокус-групи: одна серед освітян Запорізької області і дві серед освітян Харківської області.

Учасники фокус-групи:

Освітняни Запорізької області – 27 осіб, із них 13 із ДОТ, 3 із окупованих та 11 із неокупованих регіонів Запорізької області. Всі жінки.

17 освітян Харківської області, 7 осіб із ДОТ і 10 із неокупованих регіонів області. 15 жінок і 2 чоловіків.

14 освітян Харківської області, з яких 7 осіб із ДОТ і 7 з неокупованих регіонів області. 13 жінок і 1 чоловік.

Ключові питання, навколо яких відбувалось обговорення:

1. Наскільки швидко і якими засобами має відбуватися переведення освітнього процесу на ДОТ на українську програму?
2. Одним із питань на ДОТ залишиться активне використання в побуті російської мови. Якою, на вашу думку, має бути українізація в освітньому процесі і загалом у побуті?
3. Як відомо, держава відчуває брак кваліфікованих педагогів. Із початком повномасштабного вторгнення ця проблема суттєво посилилася. Як ви вважаєте, чи доречним буде залучення (допуск) до педагогічної діяльності освітян, які з тих чи тих причин залишались на тимчасово окупованій території?
4. Які проблеми можуть виникнути в спілкуванні вчителів, які залишались на ТОТ, і тих, хто виїжджав і повернувся? Як їх розв'язувати?
5. На вашу думку, яким має бути процес переведення учнів, які навчалися за російською програмою, на українську програму?
6. Чи готові особисто ви поїхати викладати на ДОТ? Якщо так, то на яких умовах? Якщо ні, то чому?
7. Що, на вашу думку, могло б мотивувати інших педагогів переїхати (викладати) в ЗЗСО на ДОТ?
8. Чи потрібен, на вашу думку, перехідний період для відновлення повноцінного функціонування ЗЗСО за українською програмою?
9. Чи потрібні курси підвищення кваліфікації педагогів, зокрема і з питань українознавчого компонента (українська мова і література,

історія України тощо) на ДОТ?

10. Чи доречними будуть програми обміну вчителями й учнями між ДОТ півдня і сходу України і західними та центральними областями?

Ключові висновки

В оцінці проблем відновлення української системи освіти на ДОТ виразно домінує емоційне сприймання. Спостерігається приблизна рівновага оптимістичних і песимістичних оцінок.

Найбільш емоційно насиченою проблемою є ставлення до вчителів-колаборантів, до спілкування з ними. Переважає думка про неприйнятність залучення їх до роботи в школах.

Спілкування з учнями, які перебували під впливом російської пропаганди в школах, буде помірно складним і насамперед залежатиме від поглядів членів сім'ї, але навчання таких дітей не вбачається як проблема. Проте згадується про дітей, які народжені зараз від окупантів і які за кілька років прийдуть у ці школи навчатися.

Відносно мало підкреслюється значення фінансового та матеріально-технічного забезпечення вчителів і шкіл. Підкреслюється альтруїстична складова мотивації вчителів до роботи на ДОТ.

Проблема відновлення українськомовного навчання на новоокупованих територіях не здається великою, тобто, на думку вчителів, це не буде складно, на відміну від територій, які були окуповані тривалий період, зокрема Донецької, Луганської областей, АР Крим та міста Севастополя

Готовність учителів, які виїхали з окупованих територій, повернутися назад оцінюється як середня та можлива за певних умов (безпека, житло, гідна оплата праці), але переважає орієнтування на педагогічну молодь і випускників педагогічних спеціальностей. Усілякі форми методичної допомоги вчителям на ДОТ розглядаються як бажані й очікувані, але уявлення про них не досить конкретні.

Повний текст звіту можна прочитати, перейшовши за посиланням або відсканувавши QR-код:

<https://t.ly/i-gMe>

Додаток № 2. Наративи російської пропаганди, які використовують для впливу на свідомість учнівства

У таблиці наведено лише основні наративи, які використовують окупаційні адміністрації. Вони подані в довільному порядку та не є виключними. Формулювання не є сталими.

Україна та все українське – недорозвинене й недолуге	Україна – неповноцінна держава
	Українська мова і культура є примітивною, пародійною порівняно з великою російською
	Україна – це окраїна Росії
Україна – агресивна держава	В Україні переслідують російськомовне населення, забороняють російську мову
	Владу в Україні захопили нацисти і фашисти, які переслідують і знищують російськомовне населення
	Майдан був державним переворотом, нова українська влада нелегітимна
	Майдан становив реальну загрозу жителям Криму, Донбасу та інших південно-східних регіонів, прихід Росії врятував їх від знищення
	В Україні не російська окупація, а громадянська війна
	Україна вісім років обстрілювала Донбас

Україна — маріонетка Заходу	Українська мова і культура є ворожою, “бандерівською”, створеною на догоду антиросійським амбіціям Заходу
	Керівництво України слухняно виконує розпорядження західних урядів
	Україна стала інструментом досягнення головної мети Заходу — знищити Росію
	Захід, США, Європа — скупчення всіх можливих негативів, яким протистоїть високодуховна Росія
	Вступ України до НАТО створював безпосередню загрозу для Росії, що й стало причиною спеціальної військової операції
	Проти Росії воюють не українці, а війська НАТО та західні найманці
Українці і росіяни — один народ	Україна — історична частина Росії
	України як такої не існувало, це була територія Русі, яку вороги шматками відривали від єдиної руської держави
	Українська мова і культура є частиною російської як її провінційне доповнення
	Українців і росіян об'єднує православна віра, на яку зазіхають католики
	Росія — спільна батьківщина десятків братніх народів, до яких повинні приєднатися й українці
Новостворені суб'єкти РФ завжди були частиною російського світу	Південно-східні території України — це російська земля, Новоросія
	Крим — споконвічна російська територія
	Росія тут назавжди
	Референдуми в Криму, на Донбасі, Запоріжжі, Херсонщині були вільним волевиявленням населення цих регіонів
	Результати референдумів показали, що цілковита більшість населення підтримала перехід до Росії
	Офіційний статус трьох державних мов Криму — російської, української і кримськотатарської — є свідченням гармонійної національної політики Росії

Російська армія – армія- визволителька	Російська армія рятує українців від нацистів
	Російські воїни – герої, а не загарбники
	Російська армія не коїть злочинів в Україні, усі вбивства і руйнування – це справа рук українських нацистів
	Це самі українці обстрілюють свої міста і села, щоб звинуватити росіян
Росія всім допомагає	Росія ніколи ні на кого не нападала
	Росія врятувала світ від фашизму
	Лише в Росії збереглася справжня духовність
	Росіяни люблять українців, але ненавидять нацистів
	Росія принесла вищий рівень матеріально-технічного забезпечення у різних сферах життєдіяльності, зокрема і в освіті
	На возз'єднаних територіях Росія відбудовує житлові будинки, підприємства, лікарні, школи і робить це краще за Україну

Подяки

Команда проекту висловлює щирі подяки:

- Міністерству освіти і науки України та особисто Міністру Оксену Лісовому та заступниці міністра Євгенії Смірновій;
- Освітньому омбудсмену України Сергію Горбачову та начальниці відділу медіа та аналітики Надії Лещик;
- народному депутату України Андрію Осадчуку;
- Голові Харківської обласної військової адміністрації Олегу Синегубову;
- заступниці голови Київської обласної військової адміністрації Жанні Осипенко;
- Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим та особисто заступниці керівника Ользі Куришко;
- Мелітопольському міському голові Івану Федорову та в. о. керівника Управління освіти Мелітопольської міської ради Запорізької області Галині Шиліній;
- колективу Управління освіти, культури, молоді та спорту Дергачівської міської ради та особисто начальниці Вікторії Балюк;
- колективу управління освіти, культури, молоді, туризму та спорту Бериславської міської ради та особисто начальнику Михайлу Гончару;
- колективу Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та особисто ректорці Тетяні Кагановській;
- колективу Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди та особисто Ректору Юрію Бойчуку;
- колективу КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради та особисто в.о. ректора Анатолію Казачуку;
- колективу Національного університету «Запорізька політехніка» та особисто проректору Андрію Іванченко та керівнику навчального відділу Сергію Шилу;
- колективам переміщених закладів освіти Запорізької області та особисто Голові Ради директорів фахових коледжів Запорізької області Ользі Баршай;
- колективу Асоціації політичних психологів України та особисто віцепрезидентці Світлані Чуніхіній;
- завідувачці центру підтримки КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» Галині Слободяник;
- директорці КУ «Інклюзивно-ресурсний центр Бородянської селищної ради Київської області» Тетяні Рябушиць;
- співробітнику Головного слідчого управління Служби безпеки України Олегу Букрееву;
- Благодійному фонду SavED та особисто керівниці відділу змісту освіти Анастасії Онатій;
- команді ГО ЦГП «Альменда» та особисто керівниці напрямку національної адвокації Валентині Потаповій;
- Українській Гельсінській спілці з прав людини та особисто Олександрі Козоріг, Аксані Філіпішиній та Мирославу Лаврінку;
- керівниці освітнього центру «Я і моя Школа» Ірині Мінковській;
- засновниці Gen.Ukrainian Оксані Лебедеві;
- вчительці історії, правознавства і громадянської освіти «Новопечерській школі-ліцею I-III рівнів» Лесі Юрчишин;
- ГО «Крим СОС» та особисто Ганні Рассамахіній;
- керівнику ГО «Центр соціальних трансформацій» Данилу Метельському;
- координаторці освітнього напрямку Благодійного фонду «Схід SOS» Юлії Кіщенко;
- колективам департаментів освіти і науки Запорізької, Київської та Харківської обласних державних адміністрацій;
- адміністраціям шкіл та освітянам деокупованих територій та всім учасникам круглих столів та зустрічей, які приділили час для участі в дослідженні й поділилися своїми думками, досвідом і експертними поглядами щодо відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях;
- фотографу Владиславу Яценку.

